I.542.620/ир. Dublet 27/ D. V 4887 I 18

БІБЛІОТЕКА
ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЛИН
Ч. 4.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

ПОЕМА
З 1620-их РОКІВ

з передмовою та поясненнями

ДМИТРО ХОМЯК
СПІЛКОВЕ ВИДАННЯ У ЛЬВОВІ

LWOWSKIE STAROSTWO GRODZKIE
Egzemplarz obowiązk.
Nakł. 6000 egz.
dnia 16/4 1929

БІБЛІОТЕКА „ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЛИН“
ч. 4.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

ПОЕМА
З 1620 ИХ РОКІВ

З ПЕРЕДМОВОЮ ТА ПОЯСНЕННЯМИ

Дмитро Хомяк
СПІЛКОВЕ ВИДАННЯ У ЛЬВОВІ

...TEKA NARODOWA

З друкарні Вид. С-кий „Діло", Львів, Ринок ч. 10.

КУЛІШЕВА „МАРУСЯ БОГУСЛАВКА".

В першій половині 1880-тих рр., вже після побуту у Львові, написав Куліш ряд поем під вражінням пережитого й передуманого у тому Львові, між иншими й поему „Марусю Богуславку". Поема вийшла невикінчена, хоч поет кілька разів брався перерабляти її. Мала складатися з двох частин, з котрих кожда повинна була числити 12 пісень, крім прольоґів і епільоґів. Одначе в рукописній спадщині поета найшлися тільки перша частина зложена з семи пісень і ледви чотири пісні з другої. Надруковано ці фрагменти у львівськім Л.-Н. Вістнику (1899—1901). Першу частину поеми видано также окремою відбиткою 1899 р.

Героїня поеми, Маруся Богуславка — це популярна героїня одної з найкращих українських дум, що її записав і надрукував сам Куліш 1856 р. В думі Маруся Богуславка виходить найідеальнішою фіґурою української жінки, яка, хоч і „потурчилась, побусурменилась для розкоші турецької, для лакомства нещасного", всеж таки зберегла в своїй душі найблагороднішe почування людяности й лю-

бови ближнього та визволила з турецької неволі своїх земляків-бранців. Питання: чи ця фігура жінки, ця Маруся Богуславка, є історичною фігурою?

Шукаючи за такою жінкою в історії Туреччини, ми й стрічаємо три подібні жінки, які, будучи бранками з України, осягли в новому окруженню стільки впливу, що могли здобутися на таке діло, як Маруся Богуславка з української думи. Це були: попівна з Рогатина чи з Темеровець Роксоляна (Русинка), жінка султана Сулеймана І., що померла 1558 р.; друга — Міліклія, жінка Османа II., теж родом з України, що жила в султанському двірці 1604—1622 р.; третя — жінка Османа III., невідомого імени, з другої половини XVII. ст. Найголоснішою з тих трьох жінок була перша — Роксоляна. Знають її добре історики Туреччини; змальовують доволі докладно її вдачу й діяльність — зовсім відмінні від вдачі й подвигу Марусі Богуславки. Роксоляна була на султанському дворі передовсім великою інтриганткою й захопила досить велику власть тільки завдяки своїм інтригам. Інтриганство й робило її принадною фігурою для письменників уже в XVII. ст. Поминаючи європейські літератури, згадати можна з ближчої нам польської поза віршами Сам. Твардовського (1639) трагедію п. н. „Ібрагім Селім і Роксоляна“, що її в 1689 р. виставлено в протестантській гімназії в Лешні, а також поему

Ст. Яшовського (1839) дуже близьку змістом до думи. З галицьких українців вивів Роксоляну в драмі Гнат Якимович (1869).

Не до Роксоляни, а радше до Міліклії зблизив Куліш Марусю Богуславку. Він, користаючи з думи, поширив її акцію, вводячи в свою поему ряд нових осіб, між ними саме мужа Міліклії, Османа II. й вождя його Кантемира, отже історичні особи з початку XVII. століття, звязані з подіями 1620-их рр. і з битвою під Цецорою, з якою вяжуться й події в поемі.

Раньше Куліша на його тему звернули увагу вже инші українські письменники; згадаємо лиш поему Евгена Згарського (1862), оповідання Ізидора Воробкевича (1868), оперету Івана Левицького (1875). Це, що після Куліша на ту саму тему написали драми Борис Грінченко (1894) і Микола Старицький (1899), вже тут менше важне. Від своїх попередників лиш дечим запозичився Куліш. Так із поеми Згарського він узяв помисл уведення в поему попа-батька Марусі Богуславки; за Левицьким впровадив у поему матір її. Инші особи, крім згаданих уже двох історичних, Османа й Кантемира — це поетичні креації самого Куліша. З них лиш дві своїми іменами нагадують історичні особи — Івась і Левко Кочубей. Історичний Кочубей жив одначе в другій половині XVII. ст., а про потурнака Івася (Абаз-пашу) знаємо не багато.

Взявши за вихідний пункт у складанні поеми думу про Марусю Богуславку, Куліш визискав ще й инші думи, чи то малюючи красками їх характери осіб, чи творячи спеціяльні ситуації; визискав думу про бурю на Чорному морі, про Самійла Кішку, про Байду князя Вишневецького, навіть фальшовану про Івана Богуславця, не забуваючи й писань істориків та мемуарної літератури. Та саме наслідком того змішання матеріялу народньої поетичної творчости з матеріялом історії й мемуаристики як персонаж поеми, так і характеристика його з характеристикою відносин між християнським і турецьким світом, між Україною й Туреччиною, певно не є й не можуть бути історично вірні. І коли історик схоче в Кулішевій поемі шукати тільки історичної вірности, він буде обурюватися на поета. Одначе Куліш не був такий темний в обсягу історії, як на основі історичної провірки поеми його можнаб це доказувати. Він-жеж і не наміряв писати ані віршованої історії, ані історичної поеми. Він написав поему сучасности, поему своїх власних настроїв і думок про сучасне, в якому сам у 1880-их рр. м. ст. відіграв визначну ролю. Тому й нема потреби гніватися на нього за те, що в своїй поемі ідеалізує магометанський світ з його релігією і з його культурою, ставлячи їх куди вище релігії й культури українського народа; нема потреби й не булоб, колиб для такої іде-

алізації поет не знаходив навіть часом основи в тім, що вичитав у різних істориків Туреччини, чи в реляціях давніх очевидців, таких, наприклад, як посол австрійського цісаря Фердинанда І., Бусбек, що, проживши між турками довгі літа (1553—1562), списав усе бачене й оголосив друком остаточно 1589 р.

Як Куліш у своїй поемі, так і Бусбек триста літ ранше спостерігав у турків замітні обяви людяности й милосердя для нещасних і вбогих, навіть для ворогів-бранців, велику гостинність, гострі осуди пянства, релігійну толеранцію, справедливість, ніжне відношення до жіноцтва, навіть замилування в цвітниках. Читаючи Бусбекові спомини, часом здається, що Куліш тільки й зримував одну чи другу записку Бусбека. Наприклад, Куліш устами турчина каже, звертаючись до козацтва:

„Правда і відвага
Дорогу стеле кожному однако.
За правду й віру шана і повага
Жде і тебе, козаче-гайдамако,
Гультаю без ума, без совісти бурлако!“

Те саме, тільки ширше, сказано в Бусбека:

„В цілій товпі достойників нема й одного, якого не піднеслаб у гору власна заслуга чи хоробрість. Уродження не дає нікому першенства; кождий відбирає пошану відповідно

до свойого уряду; тут нема ніякого спору за місце; місце кождому дає його уряд. Уряди роздає сам султан, при чім не дивиться на багатство, ані на старе шляхетство, ані на голос чи опінію загалу, лиш на заслуги, характер, спосіб думання і вроджені дарування; кождого відзначається по його заслузі. Так до урядів приходять лиш справні особи. Кождий своє щастя має в своїх руках".

Не все, значиться, виссав з пальця Куліш, характеризуючи ідеальними рисами турків.

Історичного персонажу й історичних фактів ужив Куліш у своїй поемі тільки як поетичної шати для вбрання своїх зовсім новітніх особистих думок і настроїв. Його „Маруся Богуславка" — це такаж поема як, наприклад, Словацького „Круль Дух", або поема анґлійського поета, Байронового друга, Шелєя „Ляон і Цітна" чи „Бунт Ісляму" (1817). В обох історичний баґаж має лиш декоративну вартість.

З поемою Словацького Куліш був навіть добре познайомлений. Вона й припала йому до вподоби так само, як припав до вподоби й сам автор поеми Словацький, з котрим у Куліша показалось багато спільного. В обох є однакова свідомість своєї сильної індивідуальности, своєї духової відокремлености від власного суспільства, своєї не лиш фізичної, але й духової самітности, вкінці й свідо-

міть сили натхненого слова й непохитної віри в те, що по найдовшім часі оба вони знайдуть у свойого суспільства повне зрозуміння й признання. Те саме можна сказати також про Куліша й Шелея на основі порівнання їх вдач, їх писань та життєвих пригод. З Шелеєм передовсім сильно вяжеться ґенеза Кулішевої „Марусі Богуславки". Шелеєва поема як і „Маруся Богуславка" — то поема, якої мотиви зачерті з турецького середовища, а ідеї Шелеєвої поеми дуже близько споріднені з ідеями поеми Куліша. Можна сказати, що Куліш як не цілий свій фільософічний світогляд, як не цілу свою ідеольоґію, то великі пайки їх переймив від Шелея й наслідком того дав у своїй поемі сильний вираз ідеям етики Спінози, від якої дуже залежний був анґлійський поет.

Головною основою етики Спінози є фільософія природи, в якій побіч ідей пантеїзму не брак слідів деїзму й дуалізму, а є дещо й зі спірітуалізму Беркелея та з наук Платона і Шефтсбері. У Спінози Бог і природа — це одно. Субстанція — основа всего й джерело життя і любови, а любов є законом світа, етичним законом, конечністю. Світова любов у природі обявляється згодою всего, гармонією. Як що людство хоче бути щасливе, повинно прямувати до тоїж згоди й гармонії, яка панує в природі; повинно підчинюватися світовому законови любови. Хто цю правду

приймає, мусить осуджувати всяку ворожнечу між людьми, всякий реліґійний фанатизм і національний шовінізм. Це робить у своїх писаннях Шелєй, це робить за ним Куліш, такий сам, як і Шелєй, визнавець етики Спінози. Тому й бачимо в поемі Куліша осуджування фанатичних і шовіністичних національних подвигів (козацтва) з рівночасним осуджуванням тих, що до реліґійної й національної ворожнечі дають притоку (римського езуїтства й православного попівства). Тому бачимо в його поемі апотеозу любови як етичного закона, апотеозу речників її — без огляду на історичну вірність — Османа й Кантемира, апотеозу жінки, першої носительки любови, Марусі Богуславки, таку саму апотеозу, як у Шелєєвій поемі, вкінці спочування для нещасної жертви реліґійного засліплення, якою в поемі являється попадя, Марусина мати.

Ідеалізування магометанського світа, для якого основу Куліш знайшов, як сказано вже, між иншим і в Бусбекових споминах, можна пояснити ще й залежністю Куліша не лиш від Шелєя, але й від лектури того В. Дрепера, котрого книжку п. н. „Історія боротьби віри з наукою“ Куліш збирався 1882 р. у Львові перекладати й друкувати, а котра в представленні ґенези магометанської реліґії теж дуже залежна від етики Спінози. Саме Дрепер

сильно підчеркує звязок науки Магомета з наукою царгородського патріярха Нестора і його учеників єретиків, Несторіян, які уважали себе подвижниками топтаного в католицькім світі Христового прінціпу любови й справедливости.

З огляду на ідеольогію „Марусі Богуславки" важна буде пригадка, що ця поема в Куліша не перша й не єдина, в якій та ідеольогія виразилася. В звязку з тим розчаруванням, що його зазнав Куліш 1882 р. у Львові, зустрівши на своїому шляху до поєднання українців з поляками замісць сподіваної польської помочі, тільки нові прояви польсько-єзуїтського фанатизму й шовінізму (передачу Василіянських монастирів опіці Єзуїтів), остає не лиш Кулішева „Маруся Богуславка", але й його поема з 1883 р. п. н. „Магомет і Хадиза" й пізніший (в драмованій трильогії) „Байда, князь Вишневецький". Та не лиш у поемах, але і в инших дрібніших віршах та в прозових писаннях, таких, наприклад, як „Зазивний лист" у „Хуторній поезії" повтаряється та сама ідеольогія. Велике, видко, було поетове огірчення, коли так часто треба було йому виливатися.

На доказ, що поема „Маруся Богуславка" є наскрізь індивідуальною сповіддю поета, може вкінці послужити „Епільог", де читається:

„Се правда, я татар не згірш малюю,
Орду, що на Вкраїну набігала.
Я серцем чуйно ті печалі чую,
Котрі вона піснями виливала...

. . . . . .

Та не книжки про те мені казали,
І не з пісень про ті я знаю муки:
Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою, під бунчуком науки...
Моє добро брехнею руйнували,
Мені вязали дурисвітством руки,
І по живому в язики дзвонили,
Моє імя і славу хоронили."

Зовсім подібно і в прольогу до „Байди князя Вишневецького" каже Куліш:

„І се на лицедійную арену
Свою борбу за правду переносим."

За яку правду? Се ми вже знаємо з того, що сказано вище. І присвячуючи „Марусю Богуславку" своїй обожаній дружині, Куліш у тій присваті каже, натякаючи на ту правду:
Сіяй і проливай в серця людські відраду:
Нехай твою тропу, спасенну стежку знають,
Нехай над світ увесь возлюблять щиру правду,
За неї родяться, за неї умирають.

Так сильно вкорінені у Куліша ідеї ледви чи повстали в нього щойно в часі проголошування їх у поемах після львівського побуту. Ті ідеї, наскільки виявилися вони в ан-

глійських поетів, таких, як Шелей, міг Куліш присвоїти собі ще в часі своїх університетських студій від свойого учителя Красова, котрий викладав саме тоді англійську літературу Шелеєвої доби. Пізніше зіткнувся Куліш і в „Кирило-Методіївськім Братстві“ з особами, що споріднені ідеї визнавали. А і київський кружок польського письменника Михайла Грабовського, котрий якийсь час оставав під впливом еміграційної групи Круліковського з його друкованим у Парижі органом „Польска Христусова“, певно не остався без впливу на Куліша, що, як відомо, дуже часто і близько з Грабовським та його товаришами сходився. Не узгляднюючи тих фактів з літ молодости Куліша, не можна би й пояснити собі, відки ті ідеї, що так різко виразилися в писаннях Куліша з 1880-их рр. взялися в нього раньше, вже хочби в такій поемі, як його „Великі Проводи“ у „Досвітках“ з 1862 р.

Красу мови, яку виказав Куліш у своїй поемі, замічували часто критики, між ними й Ів. Франко. Визначається та мова особливо в поважніших партіях поеми силою ядерности й тої поваги, на яку здобутися міг лиш той Куліш, що довго боровся з трудноща-ми перекладу Св. Письма, який з мовою буденщини ніяк не погоджується. Раньше Куліша розумів се дуже добре й Шевченко, переспівуючи Данилові псальми, чи пишучи про поеми, як „Посланіє“, „Кавказ“, „Неофіти“.

BIBLIOTEKA NARODOWA

Майстерство вірша проявляється в його різнородности, осягаючи свої вершини в наслідуванні думи, а в будуванні строфи не брак і вдачної спроби ужиття т. зв. спенсерівської строфи, якою по мистецьки орудував Шелей у своїй поемі „Ляон і Цітна".

У Львові, 30 падолиста 1928.

Василь Щурат.

Присвята Г** Б**[1])

Тобі... О, деж воно, те слово гарне, чисте,
Срібло, сім раз іскушене[2]) в горнилі,[3])
Щоб світу возвістить про свято урочисте
Твоеї похвали, мій духу світлокрилий?!

Ні, не землі, не нам тебе благословляти,
Пречисту в помислах, у задумах величню!
Не знаєм, як тебе, яким імям назвати
На память між людьми, на шану віковічню.

Там, де „свят-свят“ співають херувими,
Дадуть імя тобі, зорі новорожденній;
Як перло між перел між душами святими
Сіятимеш в своїй красі благословенній.

Сіяй і проливай в серця людські відраду:
Нехай твою тропу,[4]) спасенну стежку знають,
Нехай над світ увесь возлюблять щиру правду,
Для неї родяться, за неї умирають.

А я, коли твоя божественна природа
В мене вселилася, і я твоїм диханням
Повіну на серця, як райська прохолода,
Як гимна[5]) хор святий, кадил благоухання[6]) —

Се не мені хвала, твоя се буде слава,
Твоя се ісповідь, твоє сердечне слово,
Посланнице небес, Мадонно[7]) величава,
Натхнення праведне високого й святого!

ПРОЛЬОГ.

Ой як у славному
Та стародавньому
Місті Богуславі,[8])
Там стояла свята церква
До божої слави.
Ні образами під шатами,
Ані парчами,[9]) блаватами,[10])
Не була знакомита,
А благочестієм[11]) древнім,[12])
Не лукавнуючим,[13]) ревнім
Лучче ніж золотом крита.

При тій церковці попує
І свій довгий вік вікує
Славний на всю Корсунщину,[14])
Та й на цілу Україну,
Єзуїтський ненавидник,
Жидови й ляхви противник,
Із Підгіря Ярославець,
А на прізвище Державець.

Він покинув там усю свою родину,
Заволікся на козацьку Україну.
Волів лучче тихо попувати,

Ніж з ляхами бучно панувати,
Єзуїтству в ноги себе слати,
Вельзевулу[15]) душу продавати.
Богуславці його полюбили,
Попувати в себе допустили.
Тілько тим він був не до вподоби,
Що не мав до козаків шаноби,
На обід до них не поспішався,
Горілок їх і медів цурався.
Тілько тим він був не до любові,
Що казав всю правду козакові.

Він у церкві їх картав словами,
Соромив ледачими ділами.
І полковника й козацького гетьмана
Уважав за нехриста і бусурмана.
Бо вони Дніпром на море випливали,
Та й купецьким суднам пільги не давали,
Християн замісць невірних розбивали,
А награбивши здобичи, пропивали.

На підпитку славились-хвалились,
Що за віру християнську бились,
І пяне кобзарство підкупляли,
Щоб у кобзу про лицарство їх бряжчали.
А пропившись
І, як кремях[16]) той оббившись,
Свою рідну Україну пліндрували,
Милосерного гріхами прогнівляли,
Божий меч, татар, на села накликали,
Много християнських душ занапащали.

На попа за се козацтво нарікало,
І на часточку[17]) йому не подавало,
По чужих церквах акафисти наймало,
Роковщиною[18]) його не обмисляло.[19])
Жив при бідности старенький піп тімаха,[20])
Мов козак пяниця-сіромаха.
Його хата сяла тілько рушниками,
Та пахущами на божниках[21]) квітками,
Та хорошою, як божий рай, дочкою,
Що всім брала очі красотою.

Байдуже було старому про багатство:
„Не від сього миру, каже, наше царство!“
І на те з старою не вважали,
Що попи їх із попадями минали,
Інде попасу веселого шукали,
Від убогої гостини утікали.

Один тілько пан у Богуславі обібрався,
Товстогубим між народом звався.
Не любив також бенкетувати,
А що небудь з біблії читати.
До попа частенько став ходити,
І без чарки про спасенні речі говорити.
Хто казав, що він вподобав попадю старую,
Хто казав, що більш попівну молодую.
В молодощах він якось не оженився,
І в літа, мовляли, панські вбився.
То лизав до молодої губки,
Буркотав, як голуб до голубки.

ПІСНЯ ПЕРША.

I.

„І не кажи мені,
І не турчи[22]) мені,
Не хочу слухать-знати,
Щоб за нелюбого
Та товстогубого
Дочку мою віддати.“

— „І не проси мене,
І не гризи мене,
Шкода про се казати,
Щоб із злиденником
Та безземельником
Дочку мені звінчати.
І батько й дід його,
І рід і плід його,
Се все було ледащо:
Бо козакуючи,
Статки гайнуючи,
Позводились ні нащо.“

Так старенький із старою
День-у-день сварився,
А козак із їх дочкою
Тайкома любився.

Була гарна вбога панна,
Краля-королиця:
Як ясна зоря румяна,
Як сніг білолиця.

Народила мати доню,
Мов намалювала;
Надала їй щастя-долю,
Щоб біди не знала.

А біда не за горами:
Ходить проміж нами,
Очі з чорними бровами
Миготять сльозами.

Миготять, мов блискавиці
Зпід густої тучі,
Як стоїть коло криниці
Свою долю ждучи.

„Не ходи вже, моя доле,
Вранці до криниці:
Продають мене за поле,
За статки й червінці.“[23])

— „Ні, поки на небі зорі
Місяця стрічають,
Поки на безкраїм морі
З вітром филі грають,

Товстогубу не придбати
Чорних брів дівочих!
Завтра будемо єднати
Козаків охочих,

І полинемо з вітрами
На безкрає море,

І поробимось панами,
І забудем горе.

Побудуєм собі пишні
Хати на помості,
І вчащатимуть величні
Дуки[24]) до нас в гості.

Оксамити, златоглави[25])
Будемо носити,
Килимами крити лави,
Меди-вина пити.

Бо мене старшим обрали
Над всіма старими,
Щоб на море я човнами
Вилітав, мов крильми.

А для мене, як заграє
Море із вітрами,
Мені духа підіймає
Вгору мов руками.

Грають вітри й примовляють,
Кобзарі великі:
Будуть грати-примовляти
Во віки і віки.

О, се дивна кобза — море!
Дивні на ній струни!
Як заграє, відчиняє
Предковічні труни.

І виходить з них лицарство,
Що на морі билось,
Невмирущою во віки
Славою окрилось.
І я, Маню, буду славен
Поміж лицарями,
Поміж дуками, панами,
Поміж кобзарями!

Будуть Левка Кочубея
По Вкраїні знати,
І під струни золотії
Про його співати.

Будуть Левка Кочубея
Знати й за морями,
Споминати-вихваляти
Перед королями.

Бо Левко твій до султана
Знайде шлях-дорогу,
І всю шатами окриє
Україну вбогу.

Бо Левко твій бісурмена
Спліндрує-зруйнує,
І самого королеві
Вязнем подарує."

II.

„Чи ти чуєш, пань-матусю,
Що козак говорить?

О, як любо він говорить!
Мов у дзвони дзвонить.

Каже милий, що десь море
Є таке безкрає,
Що, мов житом чисте поле,
Золотом сіяє.

Каже милий, що здобуде
Здобич там велику;
Златоглав носити буде,
Поки його й віку.

Каже милий, що ми будем
Жити-панувати,
І величні з нами люди
Знай бенкетувати."

— „Чую, чую, люба доню,
Радуюсь від серця,
Що мені на старість доля
Молода всміхнеться.

Буду я у вас сидіти
Хоть коло порогу,
Та на вас обох гледіти,
Дякуючи Богу.

Буду хоть що дня помости
Шарувати-мити,
Аби в панській високости
Хоть но рік пожити."

„Ні, з тобою, пань-матусю,
Сяду-обіймуся;
Що з козаченьком ззирнуся,
До тебе всміхнуся.

Будеш павою, матусю,
В парчах походжати,
І в шовки свою Марусю,
В бархати[26]) вбирати.“

III.

„І не турбуй мене,
І не дратуй мене
Ти мріями своїми!
Сі безземельники —
Чорти-пекельники,
Пропадемо ми з ними.

З моря вертаються,
Знов пропиваються,
Знов ходять без сорочки.
Хай їх цураються,
З ними не знаються
Отецькі чесні дочки.

Бо за пянюгами
Та волоцюгами
Орда сюди вганяє,
І не одно у нас,
Скажемо в добрий час,
Село огнем палає.

Я довідався, чого се
Козаки охочі
Проливають у шинкарки
Нащадки жіночі,[27])

І дзижчать, мов злющі оси,
І гудуть чмелями,
Не дають в ночі заснути
Криком та піснями.

Ох, моя голубко! лихо,
Та й велике сталось:
На Цоцорі[28]) безголовя
Над панами склалось.

Кликав пан гетьман коронний
У поход охочих, —
Обізвалась купа сивих
Та підпарубочих;

А середні загукали,
Мов базар жіноцький:
„Нехай знає-памятає
Ясний пан Жовковський,[29])

Як пани нам на Вільшанці
Реєстри писали, [30])
Козаків старих до плуга,
До коси вертали!“

А тепер, як одібрали
Із Цоцори вісті,

Зараз до себе зєднали
Тисячу і двісті."

— „Якіж вісти, мій пан-отче?"
„Страшні, моя мила:
Розметала наше військо
Бусурманська сила.

Стято голову велику,
Ясну та розумну,
Що всю Русь обороняла
І ляхву безумну.

І відвезено в гостинець
До царя страшного,
І висить вона в воротях
На ланцюзі в нього."
— „Ох, мій Боже !"
— „Не лякайся:
Се не все ще горе,
А ось лихо, що зібрались
Козаки на море!

Будуть море пліндрувати,
Пити та гуляти,
А нас кляті азіяти
У полон займати.

Будуть пити, в кобзи грати,
Себе прославляти,
А ми — той Стамбул[31]) проклятий
Бранцями сповняти!

Вирвавсь я із рук єхидних[32])
Хижих єзуїтів,
Та й попавсь у хижі лапи
Наших людоїдів.

Як ті душі погубляють,
Так сі людське тіло,
Та ще й дякуй, мов за добре,
За спасенне діло!

Подивись, он над воротьми
Значка-комишина:[33])
Се заслужена попівська
Від них роківщина.

Повтикають комишини,
Ратища по дворах,
Тай шукають на горілку
Жита по коморах.

Човнове се в них зоветься...
Хто не йде на море,
Приймай мовчки від гультайства
І наругу й горе!

О, ви праведники божі!
Деж шукати правди?
Всюди кривда і тіснота,
Всюди повно зради."

І оглянув піп зітхнувши
Божники з богами:[34])

Стоять мовчки чудотворці
Попід рушниками.

— „Знаєш що, моя Ганнусю?
Тяжко нам тут жити,
Сим пяницям, мов болячці,
Без путя годити.

Є москва, народ заможний,
Кажуть, і правдивий.
Править нею цар побожний
І благочестивий.

Наші предки против хана
Їй допомагали,
А козаки із ляхами
Тяжко допікали.

Чув я, в Київі говівши,
Дехто з України
Вибиратись туди хоче
При лихій годині.

Бо докучили вже нашим
Хижі єзуіти,
А до гурту їх пристали
Ще й вовки уніти.

Хоть і топлять Запорожці
В Дніпрі уніятів,
Та се, аби їх комори
Й добра жакувати[35])

Хочуть наші займанщини[36])
У царя просити,
Щоб козака й жидовина
В села не впустити.

Позбуваймо всю скотину
І стару хатину,
Та втікаймо, поки цілі,
У чужу країну.

Бо я бачу, не бувати
Правді тут між нами,
Поки буде панувати
Жидова з ляхами.

А козацтво, хоть з ордою[37])
Бється і воює,
Її оком позирає,
Її серцем чує.

Як почув я про Цоцору,
Сон мені приснився:
Що Дніпро під зимню пору
Широко розлився...

Ох! розлився не водою,
А кровю людською,
І козацтво наше плавле
По крови з ордою.

О святії чудотворці!
Умоліте Бога,

Щоб ся кров не окропила
Нашого порога."

IV.

Не вернувсь Левко з човнами,
На лиман із моря,
А вже люди дознавали
На Вкраїні горя.

Вже кругом палають села;
Гонять скот, отари;
Людський плач і голосіння
Під самії хмари.

Кинувсь піп з дяком у церкву,
Слізно Бога просять,
А піддячі не співають,
У голос голосять.

Зачинивсь Господь на небі
З усіма святими:
Мабуть люди прогнівили
Гріхами тяжкими.

І Петро з Іллєю втихли:
Може сплять, не чують,
Як татари Україну
Пліндрують-руйнують.

Налетіла з Криму буря
На село щасливе:

Гумна палять, хати граблять,
Ясирять, що живе.

І по нашому говорять
Хвалючи Аллаха,[38])
Що ясир[39]) сей їм дарує
Лицар-сіромаха.

„Не схотів, мовляють, з панством
Вийти на Цоцору,
А метнувся на купецтво
Против договору.

І Аллах, защитник правди,
Покарав невірних:
Віддав скот і ввесь добуток
В руки правовірних.

І Аллах, гонитель зради,
Подав з неба голос:
Попалив зрадливим села
І на нивах колос.

І Аллах, помститель кривди,
Простяг з неба руку,
І займає злюк в неволю,
У ясирну муку.

Через лютих людоморів[40])
І благих[41]) карає:
На Цоцорі, мов на морі,
Хляби[42]) відкриває.

Позирнувши у безодню,
Сліпнуть панські очі,
І хоробрих обіймає
Страх дурний, жіночий.

І Зулуш,[43]) кому на світі
Рівного немає,
У каліфа[44]) на ланцюзі
Голову чіпляє...“

V.

І чує все немов крізь сон старенька,
І труситься у неї руки й ноги.
Тремтить, як лист, Маруся молоденька;
Поблідли щоки й губи у небоги.
„Аллах! велик єси в своїй щедроті,“
Промовив бородатий татарюга,“
„Ходитиму тепер увесь я в злоті:
Се падишаху[45]) Роксоляна друга,[46])
Гаремне[47]) божество, відрада в турботі.

Попаде! з радощів тобі признаюсь,
Що я — твій брат Івась. Мене вхопили
Січовики в ясир, і я збираюсь
Давно побачить сей куточок милий,
Сю старосвітську низькорослу хату,
Де ти мене, маленького, учила,
Як слухать матери, коритись тату,
Де мати няньчила мене, пестила,
І спатки на руках відносила в комнату.“

— „Івасю! братіку!... про щож лякаєш
Ти нас татарським словом і звичаєм?
Що й так уже душі в собі не маєм?
Хібаж не бачиш лиха і не знаєш,
О, якже се Господь із рук поганських
Тебе ослобонив? З жалю та з горя
Матуся вмерла...“
„Ні, із християнських!
Бо не Орда була то із над моря,
А ваша кров лиха, у башликах[48]) татарських.“

— „Як? що?... кажи бо! Я мов зо сну чую.“
„Кажу тобі, попаде: повбиралось
Татарами козацтво. Гната Шую
Я й знав: бо вже нераз мені траплялось
Сидіти в нього на коні, і в поле
З ним із села летіть по запорозьки.
„Гала! гала!“[49]) кричать, а я, на горе
Нещасній матери, прибіг і „коськи“[50])
Прошусь до нього. Він мене й продав за море.“

— „Як! що ти кажеш? він? Та він же в ченці
Збирався цілий вік!“
„Воно не шкодить,
Як золото чуже дзвенить в кишенці.
Такий то скорше й манастир знаходить.“
— „То ти оце з неволі утікаєш?“
„Ні, там то й воля. Там моя домівка...“
— „О, що ти кажеш! Нащо нас лякаєш?“
„І дітки гарні, і туркиня жінка.“
—„То се ти з турчином, з Ордою накладаєш?!“

„Не накладаю, ні! бо я між ними
Немов на світ удруге народився,
І думками про божество святими,
І правдою без хиби просвітився.
Аллах — один; немає в нього роду,
Всесилен він, не требує підмоги;
Цурається мерзеного народу,
Що оббиває у царів пороги
І вносить прах землі в небеснії чертоги.“[51])

— „Коли ти думками святими справді
Там просвітивсь, то дай же нам защиту[52])
Від татарви у нашій рідній хаті,
Щоб не спліндровано нас, не побито.“
„О, ні! нехай джаур[53]) горить-палає
Із ідольством своїм гидким, мізерним:
Нехай огонь зрадливих пожирає,
Що роблять кривди нам, людям спасенним,
І правовірникам серця возвеселяє!“

— „Мій братіку!...“
„Попаде! нас на віки
Розділено з тобою. Ся хатина
Мені сестра й рідня; а ви, каліки
Умом, чужі мені, немов скотина.“
— „То хоть хатину пощади святую,
Де вмерла мати, по тобі журившись!“
„Ні, я по свойому її вшаную:
Мов дух, перед Аллахом засвітившись,
Нехай перелетить в обитель[54]) неземную!

Там сльози матери, мов божі зорі,
Засяють у мене перед очима,
Як серцем потону в блаженства морі,
Серед утіх, достойних серафима.
А на землі — земне... Моя цариця!
Сідай зо мною на коня бахмата,[55])
Полинемо до Криму в двох як птиця...
Нехай горить стара, мізерна хата:
Ти матимеш таке, про що тобі й не сниться."

У матери в очах позеленіло...
Дочка, татарин, божники з богами,
Усе пішло кругом і зашуміло,
Мов гай густий під буйними вітрами.
Кудись вона біжить... Чи заверюха
Її на дикі крила підхопила?
І мчить крізь полумя і дим; і духа
У грудях бідолашних захопило,
І серце й память мов у морі потопило.

ПІСНЯ ДРУГА.

I.

„Де се я, і що се з нами
Сталось-приключилось?
Ні світлиці, ні комнати...
Се мені приснилось.

Се я сплю... О, якже серце
Тяжко завмирає!
Степ, могила і кріваве
Сонечко сідає.

*

У димах сідає сонце,
Чи в кров поринає?
Вітер з полумям по полю,
Мов по морю грає.

Ні села кругом, ні духа...
Скрізь галки літають,
І собаки, мов на звіря,
Скиглять-завивають.

Щож се за пожежа сталась
Серед України?
Потонуло все, пощезло...
Нігде ні хатини!

Чи не вжеб то се татари
Людей позаймали,
Все спаливши до остатку,
У полон погнали?

Ні, під „дзвоном королівським"
Сплю я на могилі...
Чи тож людиб на трівогу
В дзвона не дзвонили?

Задзвоню, чи не прокинусь..."
Встала, задзвонила.
Затремтіло усе тіло,
Серденько занило.

І озвалося до дзвона
Скиглення собаче,

Мов душа в пекельних муках
Під землею плаче.

„О, мовчи, страшенний дзвоне!
Збудиш хирне серце...
Як проснеться, стрепенеться,
Кровю розіллється.

Я забула, як заснула,
Чим була живучи...
Якась темрява 'бгорнула
Мозок мій болючий.

Ніби я когось любила,
Гарна, молоденька;
Ніби нас благословила
Радуючись ненька.

Ніби в рай мене дружина
Звала через церкву,
І приносила мій розум
Богові на жертву.

Чи дочка була се в мене,
Чи се я — Маруся?
По кому се я так плачу,
По кому журюся?

А, згадала! Я зєднала
Доню за султана,
За всесвітнього, страшного
Царя чи гетьмана.

Таж він хлепче кров людськую,
Мов собака воду, —
І за потвар[56]) сю лихую
Віддать пишну вроду!

За нелюба-товстогуба
Утопить дитину,
Що робила божим раєм
Нам стару хатину!

Мов за змия людожера
Дочок оддавали,
Що у Київі в печерах
Ченці змалювали...[57])

От чого я так журюся,
Чого ревно плачу,
За дрібними слізоньками
Світонька не бачу.

От чого я так журюся,
Аж у землю бюся...
Полину до неї в пекло
Та хоть подивлюся!

О, колиб її побачить,
Глянути й умерти!
Викупилаб усі муки
Та хвилина смерти...

Я знайду в турецьку віру
Кучман — шлях[58]) татарський;

Як везли, вона все дерла
Подарунки царські.

Подарунки ті кріваві,
Що татарин клятий
Засліпив голубці очі,
Щоб її піймати.

Він кармазин златоглавий,
Гаптуванням шитий,
Розіслав у нас на лаві,
Щоб її зловити.

Загорілась тоді церква,
Дзвони задзвонили,
Китайки[59]) та блаватаси
Усю хату вкрили.

Дери, доню, блаватаси,
Парчі й оксамити,
Та по Кучмані розкидуй
Ненці на приміти.

Буду в руки златоглави,
Китайки хапати,
І знаки твої кріваві
Слізми обливати.

А пожар[60]) собі під ноги
Буду підгортати,
В золоті твої чертоги
Путь гіркий верстати.

Бачу, як вони зіяють
Гирлами дракона,[61])
На Вкраїну позирають
Мов безодня чорна.

Не боюсь вас, кляті гирла,
Кровяна пучино![62])
Нам поможе божа сила
Против них, дитино.

Вже вона мені на небі
Світить свічку-зорю,
І веде мене ясненька
На страшну Цоцору.

Там, я чула, пан Жовковський
Згинув від шаблюки,
І досталось його тіло
Татарюзі в руки.

А велика головища
Котиться по полю...
Я піймаю та й сховаю
Диво під полою.

За се диво буду пиво,
Меди-вина пити,
В златоглавах та у парчах
Павою ходити.

Бо повісить цар те диво
В себе на ланцюзі,

Щоб була вся Русь і Польща
У великій тузі.

Хто мені, рече, те диво
Знайде на Цоцорі,
Той у мене засіяє,
Мов на небі зорі.

Буде першим чоловіком
По царі султані,
І блищатиме як сонце
В золотім жупані.

Ой чогож се побіліла,
Цоцорська долина?
Бо вся Польща обомліла,
І вся Україна.

Побіліла ти, долино,
Панським білим трупом:
Збогатила хижу силу
Жакуванням-лупом.

Побіліла трупом панським,
Поруч із козацьким,
І вквітчався труп не маком,
Порубом[63]) лицарським.

Я по мертвих не ридаю,
Голошу-співаю,
З сіроманцями вовками
Квилю-проквиляю.

Годі, вовки сіроманці,
Труп лицарський рвати:
Я вам кину живе серце,
Бідолашна мати.

Ухопіте, розірвіте,
Нехай не голосить,
І в німих богів ратунку
Від Орди не просить.

Погоріли всі світлиці
І церкви з богами...
Залягло під попелами
Поле облогами.

Сіймо, сіймо дрібні сльози
По степу-облозі:
Бо нема нам ні ратунку,
Ні надії в Бозі."

Не мара в ночі блукає,
Щоб людей лякати:
За дочкою уганяє
Божевільна мати.

То ридає, то співає,
То з печалі[64]) рветься,
То на Бога нарікає,
В землю грудьми бється.

І не знаючи дороги,
До Дністра простує...

Мов крилаті в неї ноги,
Пузирів не чує.

II.

О Дністре, знаний проміж лицарями,
Порогу руської землі кривавий!
Колись давно ми з Струсями-братами[65])
Поза тобою здобували слави:
Волощину, мов щит, із рук турецьких
Ми довго рвали вкупі з поляками,
За проводом Серпяг[66]) та Вишневецьких
Блукали в полі вовчими слідами,
Шуганням[67]) по світах рівнялись із орлами.

Тепер ти Дністре, став гнилим потоком
Гидоти всякої, що назбиралась
У посварках Заходу із Востоком,
І лютостю обох їх провонялась.
О Музо, відверни від неї носа,
Нехай ляхи гризуться з русинами,
Втікай із їх кубла голодна й боса,
Як бігла бідна мати манівцями
Обдерта по тернах, бліда, простоволоса.

Обдерта по тернах... Зима упала
На голову нещасній за годину.
Тепер її й Марусяб не пізнала,
Колиб вернулась звідти на Вкраїну,
Де „чотирма кінцями світа“ править
Той цар, що величають „тінню Бога,“ —

Той, що й москву й ляха і німця давить,
І Риму гордого втирає рога,
Дарма що королі там труться у порога.

О серце матери! тиб не злякалось
І люцифера у його потузі:
Бо в тебе вже нічого не зісталось,
Нічого у твоїй смертельній тузі...
Дивується волошин, стрівши бабу,
Як Дністр вона перебрила старенька,
І сміючись говорить боркулабу[68])
„Води їй по коліна, бо пяненька,
Дарма що зморщилась і зсохлась як опенька."

„Не смійся," каже той, перехрестившись:
„Се відьма з Лисої гори втікає.
Мов Середа на Пятницю скривившись, —
Дивись, як сльози кулаком втирає.
Не зупиняй, нехай її лукавий
Несе від нас на буджаки[69]) татарські.
Там Кантемир,[70]) що зветься Меч Крівавий,
Прости нас Господи, пророк султанський,
Сю відьму верне знов до чортової лави."

Глузує боркулаб. Вертавсь до дому
Зі Львова саме, від попів побожних.
Подав на шату Юрові святому
Срібла від земляків, бояр вельможних;
То мисли вже благочестиві в нього
На язиці веселому вертілись,
І гладить живота свого товстого,

Жартуючи з очей, що не дивились
На божий світ від сліз і в чорну землю, врились.

Не дивляться на божий світ, а знають,
Як манівцями втрапить до Царграду,
Звідкіль їй зорі-оченята сяють
Із обмурованого міцно саду.
Високий мур! вона про нього чула...
Хто не чував про нього на Вкраїні!
Страшні будинки клятого Стамбула
Ввижались матери й малій дитині.
Кобзарська память їх і досі не забула.

Колиб добігти їй туди живою,
Вонаб зуміла крізь той мур пробитись...
Вонаб його пробила головою
Жовковського... аби їй подивитись,
Аби заглянути в ті очі-зорі
І, не спитавши ні про що, втонути
У несказаному блаженстві-морі,
І до страшного суду так заснути,
І про все горенько, про всю біду забути.

„Ось, ось вона! ось котиться по полю
Розумна голова, що рятувала
Всю Польщу й Русь! Я під полою
Її сховаю, і як розбивала
Вона у чистім полі супостата,
Так розібю я мур страшенний нею...
О доню, доню! утікай від ката;
Сховайся під наміткою моею, —
Я в Київ проведу тебе попід землею...

Святі ченці там ходи покопали,
Аж до самого Ієрусалима,
Щоб люди від невір туди втікали,
Ховались із добутками своїми.
Там на Великдень глухо дзвони дзвонять,
І гомонить народ, і щось співає.
Нема на світі людям оборони, —
Сира земля їх від біди ховає,
І суду божого страшного дожидає.

Як тато вернеться з Москви, ми будем
В московській займанщині тихо жити,
І горюваннячко своє забудем...
О, якби тілько до тебе добігти!...
Вже недалечко. Ось біліють мури,
По мурах кров гаряча червоніє.
Сади кругом у воду потонули...
О, визирниж зза них, моя надіє!
Сеж із твоїх садів так любо вітер віє!...

Чогож ти, земле, так заколихалась?
Чого ти, небо, зразу почорніло?
Імла перед очима розіслалась,
І серце, мов той камінь, заніміло...
Хитається земля... іде кругом... не встою...
Деж мури із садами поховались?
Се я крізь землю йду... О доню, доню!"
І падає, і по землі послались
Ті коси білі, що відьомськими здавались."

III.

„Аллах!“ рече над нею татарюга
Високий, огрядний і бородатий:
„Се милосердію твому наруга,
Щоб людям без війни так погибати.
Ахмете! подивись, яке обдерте
І закрівавлене стареньке тіло!
Мабуть же не з добра, а з страху смерти
Воно через степи й терни летіло.
То поховать його спасенне буде діло.

Махай до юрту,[71]) бравий мій козаче,
Звели сюди приїхати арбою.[72])
Бо он, дивись, вже чорний ворон кряче
Над білою старою головою.
Нам сто-тринацять раз повеліває
Святий коран[73]) на вбогих і нещасних
Дивитись так, як з неба позирає
Аллах на нас, козявок[74]) бідолашних,
І милосердія єлей в серця вливає.“

Помчавсь Ахмет, і курявою вкрився.
Зліз із коня татарин бородатий,
І ухом странниці[75]) до серця прихилився...
„Ні, ще злиденної своєї хати
Душа не кинула!“ і здобуває
Бальзам з саков[76]) мисливських, і тростинку
В смажні уста нечулії вправляє,
І стиха влив лікарства капелинку.
„Благословен Аллах від нині і до віку!“

Сим словом іскру жизни він витає.
Стара прокинулась, і острим зглядом
У вічі мов ножем йому штирхає.
Морщини, як гадюки, вються адом.
„Де коршаку[77]) ти дів мою голубку?“
Промовила, і знов погасли очі.
Татарин, із саков доставши губку,
Холодною водою з дзбанка мочить,
І витерши їй вид, ознаки жизни сочить.[78])

„О, знаю, знаю!“ каже стиха. „Шкода,
Що я збудив тебе. Нехай би згасла
Остання іскорка. Прощо природа
Знов улила у твій каганчик масла?[79])
Я бачу образ матери моєї...
Так на землі без памяти лежала,
Як вирвано дитину з рук у неї,
А наша хата полумям палала,
І навкруги земля мов пекло гоготала.“

Скрипить арба́ в степу. Ахмет вернувся,
І милосерний батько сина посилає,
Щоб сіна де на добрий вюк[80]) здобувся.
З ним лойтрака[81]) він гарно вистилає;
Кладуть стару на сіно, і тихенько
Везуть у балище[82]) на водопійло.
Спускалося вже сонечко низенько,
Промінням степ червоний золотило
І мов дрімаючи, на небеса гляділо.

Круг водопійла в балищі кочують
Татари з кіньми, з вівцями й волами.

Кругом їх юрта по горбах чатують
Їх сторожі з луками й сайдаками.
Земля чужа, та длань міцна Аллаха
Незримо скрізь простерта над хоробрим:
Не відає жіночого він страха;
З своїм мечем, кинджалом, луком добрим
Лякає ворога, мов степового птаха.

Втікай, волошине важкий, пузатий,[83])
Із займища свого на тихих водах,
Від степової на колесах хати:
Се попасається Орда на переходах!
Ввесь тук[84]) твоїх долин і згіря злачні[85])
Віддав Аллах під табуни татарам...
А ви, купці, джаури необачні,
Платіть за стражу добре яничарам,[86])
Щоб не згубити вам лічби своїм товарам!

Дурних невір за їх гріхи великі,
За ідольство їх і обман народу
Віддав синам своїм Аллах на віки
З восходу сонця до його заходу.
І повелів їх землю назирати
З її добутками і всім багатством,
Як назирає з хмар орел крилатий
Дрібне, дурне і полохливе птаство,
Щоб животворний тук з їх займанщини ссати.

Так сина сей самарянин навчає,
Бистрого, як легка стріла, Ахмета,
І милосердя він і злість являє

В імя свого пророка Магомета.
Сусід страшний для Польщі й України!
Бог та пророк; не хоче більше знати
Ніякої спасенної доктрини...[87])
Світ, правда, честь — оце його догмати:
Світ у корані, честь і правда у булаті.[88])

„Мечем Кривавим" я зовусь, мій сину,
В імя того, хто милосерд без міри,
Хто заповідав нам мету єдину —
Всю землю покорити правій вірі.
Тяжкі гріхи впинили предків наших
Від наступу на землі християнські:
За брехні наших гетьманів найстарших
Аллах вернув їх під царів поганських,
І мов об скелі, ми бємось об мури ляцькі.

Колись давно, мій сину, на Заході,
Де небо нахилилось над землею,
І море-океан гуляє на свободі,
Облігши світ безоднею своєю, —
Ми два царства були завоювали,
Розкішне Біле море[89]) мов руками
З заходу і восходу обіймали,
Під гордий Рим ходили байдаками,
Із пишних базилік[90]) престоли срібні брали.

Тепер у тих царствах сидять погани
І королі їх лижуть папі ноги,
А правовірні наші мусулмани
І від козацтва дознають трівоги.

Та прийде час, що мов на морі филі
Ми встанемо страшні перед джауром.
Не обороняться поганці нечестиві
Ні шаблею, ні порохом, ні муром...
На пожарищі в них ми станемо аулом.[91])

Осман, високий учень мій в лицарстві,
В кого я душу влив поломяную,
Тепер сидить, як божество, на царстві,
І наготовив їм війну страшную.
Ми рушимо кошем[92]) аж до Дунаю...
Я матір повезу до роду в гості,
А ти з Добруджі[93]) і з лісного краю
Отабориш войовників при мості.
Се діло я тобі з братами поручаю.

Вже наш ясир дійшов до Цареграда,
І всі добутки певно за Дунаєм...
Жде від Османа щедра нас награда,
Та й по базарах грошей назбираєм.
Прямуй, Ахмете, в юрт, щоб зараз мати
Відхаяла[94]) сю бідолашну жінку,
А я проїду провіз[95]) наші чати,
І буду в юрті за малу хвилинку.
Всіх мурз[96]) із куренів вечеряти позвати.

Атаманська сьогодня буде рада
Про все, як нам дорогу сю верстати.
Кликни й по чабану до нас від стада...
Та щоб відхаяла сю бабу мати.
Нам стотринацять раз повеліває

*

Святий коран на вбогих і нещасних
Дивитись так, як з неба позирає
Аллах на нас, козявок бідолашних:
Він милосердіям нам душу надихає."

ПІСНЯ ТРЕТЯ.

I.

Над степами сонце сяє,
Вітер подихає,
Подихає, мов у кобзі
Тихострунній грає.

Поначіплювано густо
Струни золотії
На степи, балки з річками,
На яри крутії.

Сяє сонце, віє вітер,
Тирсу[97]) нахиляє,
До струни струна на кобзі
Стиха промовляє.

Бачиш оком, чуєш ухом,
Серцем розумієш,
А сказати-заспівати
Голосно не вмієш.

Несказане, невимовне
Кобза промовляє,
І святими почуттями
Серце надихає.

І возносить його вгору
Від земного лона,
Мов крилаті духи-коні
Бога Апольона,[98])

Щоб споглянуло зпід неба
На житейське море,
Де, мов филя яру филю,
Віра віру боре;

І широкої набралось
Під небом свободи,
Що безумство витісняє
З людської природи;

І поезії спасенним
Надихом сповнилось,
До всіх вір і всіх язиків
Рівно прихилилось.

Рушив табор, і в концерті
Скрип коліс арбових
Злився з копотом[99]) і ржанням
Коней табунових.

І мов стадо голубине
Замигтіло крильми,
Крутять в полі веремія[100])
Делібаші[101]) кіньми.

Кругом табору танцюють
Той танець татарський,

Що нераз крутив-морочив
Голови лицарські.

На юнаків-делібашів
Старі позирають,
Про свою юнацьку славу
Любо споминають.

І старе у грудях серце
Гріє кров гаряча,
І завзятість оживає
У душі козача.

На юнаків-делібашів
Дивляться дівчата,
І мов іскрами палають
Зорі-оченята.

Пізнають своїх коханків,
Що мов блискавиця
В степових пилах, у тучах
Зникне й загориться.

Про юнаків-делібашів
У коші співають,
Дзвонять в струни і хоробрих
Хвалять-прославляють.

І мов стадо лебедине,
Пісні розлітались.
І луною з серця в серце
Любо відзивались.

І козацьке на Вкраїні
Серце залунало,
І луну із серця в серце
Аж до нас дослало.

II.

Коло своєї на колесах хати
Крівавий їхав Меч з людьми близькими,
І поруч нього жінка. Два бахмати,
Гривасті ступаки ішли під ними.
Бунчук червоний віяв-розвівався
Над головою в нього, стяг понурий,
І голосом потужним заливався
Кобзар позаду, дзвонючи у струни.
Та до пісень його гетьман не дослухався.

„Моя Заіро! ти моя єдина
Так як душа у тілі, серце в грудях.
Нехай паруються, мов та скотина,
Гаремники, гидка гидота в людях!
Той, хто нам дав коран, сього не вводив
(Жінок у нас поганський вік намножив);
Ніколи він із рук не переходив
У другі руки на святому ложі:
Бо проповідував закони чисті божі."

Так Кантемир мовляє до дружини,
Що золотим волоссям і очима
Являла тип найкращий України,
Той кроткий[102]) тип, що серце херувима

Заніс до нас із Тигра та Евфрата, —
Не той, що у жалю ваги не знає,
Що, мов козацька кров лиха, завзята,
В любві кипить, в ненависти палає,
І цілий божий світ ні защо не вважає.

„Ти божество моїм очам являєш,"
Рече Заіра, тихенька дружина.
„Бо блискавками на війні метаєш,
А дома, мов до матери дитина,
До мене голову на лоно хилиш,
Палкому серцю іщеш прохолоди,
Кругом добро всім таборянам чиниш,
І нагороджуєш усі походні шкоди
І всі кривавої війни труди й пригоди."

— „О, деж би я знайшов спочинок любий
Після літання дикими полями,
Після кривавих пожарів і згуби
Та боротьби за жизнь із ворогами?
В саду в „сестри", що мов стебло кадила,
Що мов лелія вознеслась із праха,
І раєм нам земну юдоль[103]) зробила
По благости й любви до нас Аллаха —
В твоїм саду, моя любов і сестро мила!

Пророче божий! ти Мечем Кривавим
Звелів твойому слузі іменуватись,
Щоб на землі твоєї правди й слави
Війною та ясиром допевнятись;
І мов той гуррикан[104]) ширококрилий

Я мчусь, куди мій дух повеліває...
Дає мені твоє натхнення сили
Губить лихе, що правду зневажає...
Не мій, Аллахів меч невірних погубляє."

І білий сніг завивала схилився
Над чорною як ворон бородою;
І вид його ясний затуманився
Якоюсь погаданкою тяжкою.
„О нене!" стиха, мов мала дитина,
Промовив Кантемир: „прощо ти,
Свята, пречиста, ангельська людино,
Погибла від козацької голоти?
Невжеж се за гріхи твого палкого сина?

Ніхто не рятував тебе від смерти,
Як з мечем кривавим на джаурів
Мов божа пімста ринувся, щоб стерти
З лиця землі невірних гайдабурів..[105])
І образ мук твоїх мені явився
У тім обличчі як печаль гіркому...
Прощо?... Невжеж за тебе не пімстився
Твій син плачущий на сім кодлі злому,
На ворозі сьому, в завзятости страшному?

А ти, прощож мені зявився, брате,
У тихім сні вже воїном дорослим?
Ти кажеш, се у тебе друга мати?
Вона тебе сосудом богоносним
Зробила, кажеш... Дивне в тебе слово!
Побачимось, речеш, і Бога в серці

Я покажу тобі мого святого...
Ним я живу, ним серце в мене б'ється...
О сне! ти показав мені мене самого...

Невже ти жив, мій брате, іскро світу,
Що з матернього серця засвітилась,
І се було угодно Магомету,
Щоб жінка ся мов тінь мені явилась, —
Та тінь свята, що і в долині смерти
Свого синка зітхаючи шукає?
О, не даваймо їй, Заіро вмерти!
Нехай роскаже нам про все, що знає,
Яких близьких людей там на Вкраїні має".

— „Як посадила я у сонну воду
Сю справді тінь живої ще людини,
Вона пробовкнула щось про пригоду,
Про втрату бідолашньої дитини;
Та сон-вода все горе притушила,
Тепер вона від муки віддихає.
У довгім сні воскресне жизни сила,
Прокинеться від сна аж над Дунаєм:
Тоді про все життя у неї розпитаєм".

„Той сон мені, Заіро, не доснився...
Я кинувсь братнє видмо[106]) обіймати,
Дивлюсь — чауш[107]) до мене нахилився,
Від беґлєрбека[108]) післанець крилатий:
„Хвала Аллахові! на Чорнім морі,
Коло Килії[109]) славної джаурів
Побито, і Редшід-баша[110]) в Босфорі

До падишахових блислучих мурів
Ґалерами[111]) пригнав з човнами гайдабурів."

Заіро! спогадай тепер про Бушу,[112])
Про договір святий і ляцьку зраду...
Я на Цоцорі голову Залушу
Відтяв моїм мечем за їх неправду.
А се Редшід пообтинав їм руки,
Що Лехистан[113]) зрадливий боронили.
Тепер ми завдамо невірам муки,
Покрушимо одним походом сили,
Що правовірну кров із року в рік точили.

Зовуть мене Османовим[114]) пророком...
Так, сам пророк на те мене поставив,
Щоб гидував перелюбним пороком
І учня на святий закон наставив.
І дасть йому Аллах орлові крила,
Щоб знявся він над усіма царями,
Щоб ідольство борола наша віра,
Щоб Меч Кривавий мстивсь над ворогами,
І перед ним тремтів козак і лях невіра!

Гей, підведіть до мене бойового!
Повчу я молодих орлят літання...
Не вдержу в грудях серця огняного,
Не вдержу в серці полумя-палання!"
І на баскому[115]) скоком опинився,
Такий же, як кінь, палкий завзятий.
Заржавши огер над землею звився,
Огонь жерущий, аквілон[116]) крилатий —
І блискавкам його в степу не перегнати.

Заграли в труби, загули в тимпани[117])
Кобзар потужним голосом залився,
І струни ніби громом рокотали:
То пінявий Босфор[118]) у скелі бився.
Душа в старих мов крила розпускала,
За Кантемиром по полю носилась.
Велично, навкруги Заіра позирала,
Її обличчя сяєвом окрилось,
І сльози капали, і серце веселилось.

III.

Невміруща іскра жизни
Жевріє помалу
В тілі, що тяжким дісталось
Мукам на поталу.

По переказу, із давних
Аравійських давен
Ліками рід Кантемирів
Широко був славен.

З купелі саджали в купіль,
Як малу дитину,
Полумертву, невладущу,
Нетямну людину.

І помалу-поволеньки
Стала володати
І руками і ногами
Безталанна мати.

І вернувсь до неї розум,
Скрушений бідою,
І мов во сну, розмовляла
Голосно з собою:

„Се вже я на тому світі,
Та ні рай, ні пекло...
Мов у пеклі — темновато,
Мов у раї — тепло.

Тепло й тихо, тільки чути:
Щось у кобзу грає,
І до струн живих неначе
Голос промовляє.

Се мабуть тайник-печера,
Що йде під землею,
Де сховались наші предки
Та й живуть семею.

Наді мною склеп неначе...
Звідкиж вітер дише,
І стіною земляною
Мов рядном колише?

Коло мене щось мов ходить...
Чи тінь, чи людина?
Може се моя Маруся,
Кругла сиротина?

Може вмерла, як і мати,
Від журби тяжкої,

І впросилась доглядати
Неньки неживої.

Бо не чути, як ступає
По землі се видмо,
І людське його обличчя
Ледве, ледве видно.

Ні печалі, ні зітхання...
Бачу, сеж бо й правда.
Бо немов я і журюся,
Немов трохи й рада."

— „Рада, нене, що вернулась
Божа іскра в тіло.
Над тобою совершилось
Благодатнє діло."

Сі слова промовив стиха
Дуже дивний голос...
В бідолашної людини
Зівяв білий волос.

„Чи се й ти вже під землею,
Синку мій, королю,
Що один дух був з моєю
Бідною дочкою?"

— „Ні, паньматко," відказав їй:
„Ще ти між живими,
Хоть тобі людьми чужими,
А може й страшними.

Відчепи, Заіро, полу,[113])
Хай засяє сонце,
І до нас мов боже око
Зазирне в віконце."

І розлився по намету
Світ благословенний,
Що ціну йому зложити
Тілько в ямі темній.

Килимами вся долівка
Вислана багато,
І блищить намет від злота,
Мов царська палата.

Пишна зброя, кубки, таци,
Намиста сіяють;
Сутозолоті жупани
З сонцем в жмурки грають.

Та не дивиться небога,
Чим Орда пишалась,
Через що за Сян дорога
„Золотою" звалась.

І знялась на лікоть з ложа
На мягкій долівці,
І вліпила в Кантемира
Злякані зіниці.

„Як? Левко?" насилу шепче:
„Обріс бородою?...

Обвив голову габою...[120])
Знається з Ордою?"

— „Ой Заіро! не гаразд ми,"
Не гаразд вчинили,
Що яркого світу сонця,
Повно напустили"

„Не втікай же бо, Левусю!
Дай хоть подивлюся...
Може знаєш, де шукати...
Де моя Маруся?...

І за полу Кантемира
Безталанна ловить,
І тремтить, і за сльозими
Слова не промовить.

— „Що тобі здалось, голубко?
З нами чиста сила!
Не лякайся, рідна ненько,
Гоголихо[121]) біла!"

До старенької Заіра
Стиха промовляє
Голосом лагідним, любим,
Мов сопілка грає.

„Се мій муж, мій рай цвітущий,
Радощі й утіхи;
На війні він лев жерущий,
Дома — голуб тихий".

„Як! Левко твій муж? чи справді?“
І протерла очі:
Чи се в день їй увижалось,
Чи посеред ночі?

„Тиж до неї залицявся,
Орле мій, королю!
І покинув? і спізнався...
І живеш з Ордою?“

— „Паньматусю!...“
— „Ні, Заіро
Сон мій був пророчий...
Дивні речі, невимовні
Бачать мої очі.

Нене, говори порядно:
Хто ти і кого ти
Звеш Левком так недоладно,
Тремтючи з турботи?

Він кохавсь, як я бачу,
З твоєю дочкою,
І якась пригода сталась
З ними і з тобою?“

„Так ти не Левко, не видмо?...
Ні! його се голос:
Гоготить як грім, і шепче,
Як під вітром колос...

Він гремів про воювання,
Шептав про кохання,

Про щасливе панування.
І розкошування.

Серед филь морських ревучих,
Галасу та крику,
Чуло голос той все військо,
Мов трубу велику.

І за те старшим обрали
Над всіми човнами,
Над старими старшинами,
Над отаманами.

І як сокіл в чистім полі
Голуби ганяє,
Так він на турецькі в морі
Судна налітає.

Налітає, турка боре,
Здобич здобуває,
І про наше люте горе,
Про біду не знає."

Сумно Кантемир споглянув:
„Так, се він, Заіро!...
Тепер всю пригоду знаю
Вашу, бідна віро.

Ти Марусі Богуславки
Мабуть мати рідна?"
Затремтіла мов листочок,
Се почувши, бідна.

„Не питай, звідкіль се знаю,
А скажи, де вдявся
Сей козак, і де жив, поки
З вами запізнався?“

Де його зродила мати,
В нас про се не знають,
А що батько був завзятий,
Добре памятають.

Був татарського він роду,
Кочубеєм звався...
Та невірного народу
Здавна відцурався.

І водив козацтво наше
Під Орду в улуси,[122])
І в крови купавсь, мовляли,
По самії вуси.

І зохотився під старість
Богу роботати,
У чернечій рясі душу
Від гріхів спасати.

А із Січи вислав сина
На свою господу,
І вподобався він дуже
Нашому народу.

Бо навчив його човнами
По морю гуляти,

*

Вражі судна пліндрувати,
Слави здобувати...“

„Так, се він! бо Кочубеєм
Звав чауш гетьмана,
Що Редшід-баша з човнами
Привіз до султана.“

І Кривавий Меч обличчям
На руки схилився,
І понурившись, задумавсь,
Тяжко зажурився.

— „Нене!“ каже:„знаю певно,
Де твоя Маруся,
Та що плакать будеш ревно,
Виректи боюся.

А побачити, побачиш:
Ось тобі порука:
Моя жінка, моя любка,
Тихая голубка.“

„Справді я її побачу?“
— „Так як Бог на небі!
І живе вона не в пеклі,
Не в страшнім еребі.“

Повалилась йому в ноги
Многоскорбна мати
І солодкими облившись,
Стала промовляти:

„Чоловіче, чи ти турчин,
Чи ти хто, не знаю...
До твоїх ніг мої руки
Хирні простягаю.

Дай, обнявши поцілую
Твої добрі ноги,
Що приймають странню неміч
У свої пороги".

— „Не мені, матусю, дякуй,
Богові святому,
Що привів тебе в нещасті
До мойого дому".

„Що за любе в тебе слово!
Якоїж ти віри?
Хіба так, як ми, говорять
І турки невіри?

— „В мене мати, люба нене,
Була християнка,
Із Рогатина, з Підгіря,
Бранка-полонянка.

Над колискою моєю
Так, як ви, співала,
І по вашому про Бога
З хлопцем розмовляла.

А пророк наш побратався
Із вашим пророком,

Як огнем святим займався
Над усім востоком.

Він Маріїного сина
Мав за путеводню
Ясну зорю, як спускався
У гріхів безодню.

А цуравсь тих душ мерзених,
Що з його любови,
З його істини зробили
Гидке море крови.

Передвічнього семєю
Й родом наділили,
І лукавством та брехнею
Небеса затьмили.

І моя Заіра — бранка,
І її на крила
Наша буря ще малою
Знад Сули[123]) вхопила.

І як Бог сестру Адаму
Виліпив із глини,
Отець-мати мені з неї
Подругу втворили.

Освітили її розум
Чистим словом правди —
У нещасті до відради,
В щасті до поради.

І твоя дочка, вповаю,
Зрозуміє Бога,
І високого достойна
Зробиться порога."

„Вона Бога розуміє,"
Прорекла старенька:
„Бо на розум наставляла
Змалку її ненька.

Знала змалку рушниками
Божники вкривати,
І пахущими квітками
Всі боги квітчати..."

— „Всі боги? Мовчи бабусю
Про боги між нами:
Бо один той, хто вкриває
Землю небесами."

„Ні добродію, мовчати
Не в силах про віру,
Хоть би й шию мені класти
Кату під сокиру."

— „Так!" промовив з гірким сміхом
Кантемир до жінки:
„Той щасливий, хто між нами
Виріс із дитинки."

Слухай бабо. Русь я знаю
Не десяток років...

Де спіткаю, всіх стинаю
Ваших лжепророків.

І тебе велів би стяти
За безбожну душу,
Та впиняє мене мати...
Милувати мушу.

Моя мати так дитину,
Як і ти втеряла,
І твоє вона обличчя
І твій погляд мала.

Не зневаж її, Заіро,
Не гордуй старою:
Бо безумство з неї здіймеш
Тілько з головою.

У них розум, в нас безумство;
Так попи зробили,
Що всім миром повернули
І заколотили.

Та не ся, ще гірша думка
Мені серце крушить,
Мов самумом[124]) африканським
Кров у тілі сушить.

Чого брат мені приснився
З дивними річами,
Як до мене нахилився
Вістовець з листами?

О Заіро, сестро! чую
Лихо невимовне:
Що та іскра потухає,
Що та кров холоне...

Іскра божа, кров пречиста
З праведного серця...
І погасне, захолоне,
З Богом не зіллється.

Люба сестро і дружино!
Мусимо не кіньми
До Стамбула ми летіти,
Орловими крильми..."

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА.

I.

— — — — — — — —

II.

І оце ходить безталанна мати
Марусі Богуславки по базарах,
По тих, де мусять матірки шукати
Своїх діток, мов ярок по отарах.
Тебе веде по городу Заіра,
Голубка тиха, що у золотому
Сидить гнізді в страшного Кантемира,
Мов в ковчезі Ноєвім святому,
І не завидує на всій землі нікому.

Страшним імям його дітей лякають
В багатій Польщі і на Руси вбогій;

Крівавого Меча на Вислі знають,
Ревуть про нього Дніпрові пороги...
І лев сей лютий, сей дракон крилатий,
Найкращим ділом в пишнім Цариграді
Вважав собі джавурку провожати
В будинок, що втонув у вертограді,[125])
В так названі тепер Царицині палати.

Ув оксамит стареньку нарядили,
У золотом гаптовані патинки,
І до вподоби у всьому годили,
Як госпожі вельможній і великій.
Корилась мовчки мати нещаслива:
Байдуже їй про позолоту суту,
Жадала одного: щоб поки жива,
Побачити дочку хоть на мінуту,
А що їй казано — приймала як отруту.

Попереду каваси[126]) виступали,
Цяцьковані, страшні, як уголь чорні...
Зуздрівши їх, дорогу всі давали,
Вірмени, греки і жиди проворні;
А ззаду йшли під бунчуком червоним
Татари гуртом, степові орлята,
Що загніздились понад Морем чорним —
Орда легка, на гроші небагата,
Багата волею, незнанням потентата.

„Чи бачиш, нене, мури сі криваві,
Що перед нами неба досягають?
Вони за предків наробили слави,

Про них і ваші кобзарі співають."
Стара здрігнулась: бо крівця червона
Стікала з муру, де гаки стирчали.
На них голодна кракала ворона,
А долі пси у шмаття трупа рвали,
І страшно гризучись, гарчали і вищали.

„Се шибениця в нас, Мосток мертвецький...
На ній, за гак залізний зачепившись,
Висів ваш Байда, Митрик Вишневецький,[127])
На зрадницькім учинкові вловившись.
Служив султану він, та мов скажений
Утік від нього, і здобувся ласки
У ворога його, в Москві мерзеній,
Мов качка на ставку гнилому ряски,[128])
Та й став нас воювать сей пинда[129]) навіжений.

І на Мосток мертвецький пхнули
Його з високих піднебесних мурів,
Щоб мук його страшенних не забули
Зрадливі ваші козаки-джавури.
Бо не хотів признати за пророка
Посланника Аллаха, Магомета;
І не спасла його рука висока
Ісуса вашого із Назарета,
І полетіла в ад душа його жорстока."

— „Ні, певно в рай!", промовила старенька,
Не боючись турецької потуги.
„Колиб мене не зупиняла ненька,"
Рече той глухо, „яб не чув наруги...

О божевільна Русь! який би з тебе
Великий світ повстав серед народів,
Колиб у темній темряві у тебе
Сліпорожденний піп не верховодив,
І розуму твойму єхидно не зашкодив!

Стара яго![130]) в мою глибоку душу
Ти серцем матери чуйним пр
Що слова я свого додержать мушу,
Хочби мов лютий ад у мене кров кипіла."
— „Невіро!", знов рекла нещасна мати:
„Щоб знав еси, що в нас Ісус наш значить,
А з ним святі й його пречиста Мати,
То дай мені дочку побачить,
Тоді готова й я від тебе смерть прийняти".

„О роде лютий, роде нещасливий!"
Промовив Кантемир, з гніва поблідши:
„Нехай тебе тиран немилостивий
У руки візьме, у залізні кліщі!
Живи як пес у нього на прикові,
Вищи і скигли, потваре пекельна!
Не мавши волі в ділі ані в слові,
Біснуйся, мов закована гієна,
І мук твоїх нехай жахається вселенна!...

Заіро, сонце любе, райське, тихе!
Пожалься над дурною попадею:
Вона зробила діло в нас велике
З Марусею вродливою своєю,
Усіх жінок, усіх своїх гаремниць

Порозсилав Осман, куди схотіли;
Зіставив тілько двацятьох служебниць,
Щоб їй у вічі мов ті пси гледіли
І виповняти все, що повелить, летіли.

Хасеки-Хурем[131]) се нова в нас буде;
Нові звичаї пійдуть у сераї,[132])
Нові засядуть у Дивані[133]) люди,
Нові порядки заведуться в краї.
Одна біда: ся друга Роксоляна
Хасеки-Хурем назвою гордує;
Без ласки позирає на Османа,
Їсть нехотя і все сумує,
Та сумом тим його мов чарами чарує.

При ній він, кажуть, мов дитина смирна;
До неї доторкнутися не сміє,
І мов убога, боязка людина
Перед царицею могучою німіє.
Колиб ти бачила, як звеселився,
Як став мене прилюдно обіймати,
Довідавшись — Редшід мені хвалився —
Що у мене Хасеки-Хурем мати...
Вези її, вези в Царицині палати!"

І мов за покликом гучним Османа
Ґалєра золота під бунчуками
Назустріч приплила і привітала
З гармат гетьмана із двома жінками.
„Одна яса[134]) гетьману та гетьманші,
А друга рідній матери Хасеки,

Великої й могущої султанші."
Так донесли галєрні слуги греки,
Хибкі[135]) потурнаки,[136]) в ісламі[137]) недопеки.

Босфорські води мов срібло кипіли
Під веслами галєри золотої,
І очі очаровані гледіли
На город Софії,[138]) колись святої.

— — — — — — — —

Заіро! на всьому широкім світі
Нема й не буде другого Стамбула!
Мов золоті Аллах розвішав сіті
Вподовж свого квітчастого аула.
Крізь золото сади благоуханні
Понад снігами мурів зеленіють,
І мінарети,[139]) місяцем вінчані,
На горах райських, благодатних мріють,
А води зеркалом прозірчастим леліють"

„Благословен Аллах!" рече Заіра:
„Вінець землі віддав він правовірним,
Хранителям правдивости і мира,
Служителям своїм нелицемірним."
„Так, меч наш правду й мир обороняє;
Жезлом залізним пасемо народи,
І поки він у нас в руках сіяє,
Не хлинуть із небес потопні води,
І за людські гріхи не знівечать природи.

Колиж підіймуться джаури з праху
Та завдадуть Османлісам[140]) зневагу

Мечем і правдою, тоді Аллаху
Зістанеться оддать їм перевагу.
І скаламутиться Дунай широкий
Від нашого безчесного втікання,
І порти[141]) пишної поріг високий
Страшенного дізнає наругання...
Аллаху! не впиняй твого бича-карання.

Нехай над світом той господарює,
В кого душа міцна в міцному тілі.
Хто правду чистим, правим серцем чує,
Хто в слові вірен, непохибен в ділі.
А ви, фальшиві мідяки-червінці,
Пяниці, бабії та лежобоки,
Блудні з паршивої отари вівці,
Занепаду Османлісів пророки!
Да буде ваш уділ кривавий і жорстокий!"

„Не говори так страшно про недолю,
Мій любий мужу, орле сизокрилий!
Не зуповняй даремною журбою
Душі твоєї вірної Заіри.
Дивись, які картини перед нами
Над водами небесно-голубими!
Як у воді висять доми з садами,
З піддашами, з терасами своїми,
А білі голуби літають понад ними!

Дивись, які мечети[142]) мармурові!
Які легкі кіоски[143]) та стрільниці!
Мов парчами окутані дуброви;
З них золоті летять під небо птиці.

Над ними хмари тихим раєм сяють
На небі чистому, як дух пророка:[144])
То херувими з неба визирають,
Проміння божого благого ока,
Едемські[145]) сторожі спасенного Востока!"

III.

Тимчасом, як Заіра любувалась
Священної природи малюванням,
Душа, примучена недолею, озвалась
Новим страданням на чуже страдання.
Не золотом ґалєра величалась,
Не довгими хвалилась бунчуками:
Вона цвіла, пишалась і втішалась
До поясниці голими гребцями,
Здобутими в бою рабами-козаками.

Кругом срібло та золото блищало,
І сонцем рай із неба усміхався,
А в хирнім тілі серце завмирало,
Що так язик із язика[146]) знущався.
Стара не знала й не хотіла знати,
Що козаки на морі виробляли,
І чим би стались мечети й палати,
Колиб вони Стамбул опанували
І свій закон святий невірам показали.

В тій церковці, в тому бабинці-раю,
В куточку тім небесного жилища,
Де чоловік її по давньому звичаю,
Благословляв різню та пожарища,

Аби чужа була, не наша віра,
Аби не наш язик звав Бога правди —
В тій церковці запекла злість кипіла
В серцях завзятих темної громади,
Що адом дихала на Варни й Цареграды.

До пояса нагі плечисті, чуприндири,[147])
Леви Порогів, лицарі лимана,
Сиділи в ряд, без волі і без сили
Метнутись на грізного бусурмана.
Залізні кайдани їм повпивались
Мов зуби Цербера[148]) у голі ноги;
Гребли всі в лад, аж потом обливались,
Бо потурнак ходив між ними строгий,
І карбачем[149]) крутим їм додавав підмоги.

— „О чоловіче!“ прорекла старенька:
„Невже ти в серці Господа не чуєш?
В нас і на скот помахують злегенька,
А ти сих вязників мов кат катуєш!
Дивись, які страшні криваві смуги
На плечах, мов вужі, понабрякали!
Такої безсердечної наруги
Ще людські очі з роду не видали.
Вониж на весла й так що сил поналягали.“

„Вельможна пані!“ — каже той по ляцьки:
„Шкода тобі над ними вболівати:
Бо падло се, сі трупи гайдамацькі,
Однаково собаки будуть рвати.
Мені ще й ксьондз казав, щоб козакові
У присяганні віри не діймати,

А як сидітиме вже на прикові,
То жалощів до злющого не мати:
Бо, каже, на розбій його рожає й мати."

— „Якаж тоді се буде в тебе віра,
Щоб, як на падло, на людей дивитись,
І переваживши німого звіра,
Своїм запеклим варварством хвалитись?
Ні піп ні ксьондз нас на таку науку,
На звірство нас таке не наставляє,
Щоб чоловіку завдавати муку,
Коли своє він діло виповняє.
За се тебе Господь судом своїм скарає."

„Аллах тепер суддя мій, мосці пані!
Покинув я ваш присуд християнський.
Тепер моя наука вже в корані:
Бо я вже турчин і слуга султанський."
І смуги знов по спинах простяглися,
Нові рубці криваві набрякали.
Котилися горохом і лилися
Гіркі по щоках, та не утирали:
Робити веслами бідаки пильнували.

Поглянула з плачем на Кантемира
Старенька попадя і промовляє:
„А тиж мені казав, що ваша віра
Вам милосердіє повеліває!"
„Повеліває, нене, навіть і до злюки,
Та не до зрадника, котрий здіймає
На нас хижацькі, розбишацькі руки:

Таких наш суд без милости карає,
І віддає новим потурнакам на муки.

Сей з тих ляхів, що острах на Цоцорі
Віддав мені у руки як отару,
А козаки — з тих, що на Чорнім морі
Рершід загнав під шаблю яничару...
Немилостивий кат! — бо тяжко мститься,
Що козаки панів ляхів не люблять.
Нехай катує: дух наш веселиться,
Як вороги один одного гублять,
І про свою вражду між мусулманством тру-
(блять.

Попи й ксьондзи, се дві нечисті сили,
Що піднялися душі всім спасати,
І миром вашим так заколотили,
Що будете во віки рабувати...
Ти кривишся, тобі се гірко чути;
То знай же, що й мені гірка ся чаша,
Така гірка, мов випив я отрути.
Однакова з тобою доля наша:
Той Кочубей — мій брат єдиний. Ти вжахну-
(лась?

І є чого тобі жахатись, нене.
Я був у нього в тій страшній хурдидзі,[150])
І син моєї матери від мене
Так відвернувсь, мов я був син тигриці.
Аллах нам дав обом свій образ чистий,
Вложив обом у груди щире серце;
І насміявсь із Бога дух нечистий,

*

Що духом тьми, отцем олжи[151]) зоветься:
Душі моєї цвіт у тьму кромішню пнеться.

Він хоче вмерти в тій поганій вірі,
Що ідольством назвав пророк великий,
Що нею дурять дурнів лицеміри,
Сповняючи їх кровю моря й ріки.
Він хоче голодом себе убити,
Мов той орел, що крильми не владає;
Не хоче голови під нас хилити,
І смерти, як верблюд води, жадає,
Хотьби й на тих гаках страшних ребром
(висіти.

Сьогодня вранці на Мосток мертвецький
Козацького зіпхнули осавула,
І він повис, як Митрик Вишневецький,
І до чортяк душа його шугнула.
Левкож на смерть страшенну сю дивився,
Мов, на яку мальовану картину,
За душу „праведну", мовляв, хрестився,
І прославляв щасливу ту годину,
Як ляже й сам в такуж криваву домовину."

— „О душо бідної дочки моєї!"
Ізнявши руки, попадя сказала:
„Не знаючи ще доленьки своєї,
Достойне серце ти собі ізбрала.
О, не на те, Марусенько, уздріти
Тебе бажаю, щоб ті златоглави,
Одежу пишну на тобі хвалити,

Дівоцької огиду чести й слави,
І встряти[152]) у твої розкоші та забави!

Ні, серце рідне, духу мій небесний,
Моя молитво рання і вечірня,
Мій образе святий, мій вінку чесний,
Моя надіє райськая надзірня!
Навчу тебе багатством гордувати,
Як прахом тим, що топчемо ногами,
В убожестві та в муках умирати,
Гнушаючись[153]) господніми врагами,
Як непрощенними пекельними гріхами."

Мов та струна тонка тремтить на лірі
Від голосу сумного Азраіла,[154])
Так затремтіло серце у Заіри,
Душа таємним горем заболіла...
„Попаде!" — каже Кантемир: „не знаю,
Чи злобою кипіть, чи плакать мушу:
Бо на Заірі сльози помічаю...
Росою божою кипучу душу
Сі сльози холодять, і я твій жаль прощаю.

Попи, се все попи таке в вас коять,
Що рідний брат не хоче знати брата,
Що люди людям смерти в Бога молять,
І дивляться на нього, як на ката...
Оце блищать Царицині палати.
Дивись, у воду мармуром ступають,
Мов дорогі пишно-барвисті шати
Від пороху земного обмивають,
І пахощі кругом і щастя розливають.

А он — твій брат на зустріч нам виходить.
В великій ласці він тепер в султана:
Увесь у золоті, як бачиш, ходить;
Нема в нас більшого над нього пана.
Твоєї се дочки будинок власний,
І зветься він Царицині палати...
Іди; а я — туди, де брат нещасний
На світ широкий дивиться крізь крати,
Мов пугач степовий, рарогів[155]) брат крила-
(тий."

На пишний мармур попадя ступає,
В переддвірку царських палат Марусі;
І до землі чалмою[156]) припадає
Той брат Івась, що з рук у паньматусі
Вона маленького на руки брала,
Саджала в купіль з маку й материнки,
Обмивши гарно у кімнаті клала
На пухові білесенькі перинки,
І пісеньок, поки засне, йому співала.

„Геть, Каіне, антихристе, від мене!"
Промовила і очі відвернула.
„Амінь! щезай, чудовище пекельне!"
І мов голубка мимо полинула.
Біжить, а перед нею двері
Немов рука незрима відчиняє...
Її Маруся, мов едемська пері,[157])
Летить назустріч, вся мов рай сіяє,
І до колін своїй матусі припадає,

ПІСНЯ ПЯТА.

I.

Тихий ангел вибирає
Душу голубину,
Крильми стиха осіняє[158])
Мовчазну людину.

І всі віри тій людині
Приступні здаються:
Теплі сльози милосердя
В неї з серця ллються.

Ні словами не сказати,
Ні в псалтир[159]) заграти,
Як дитину обіймала
Бідолашня мати.

Тілько ангел тихий знає
Ту святу хвилину,
Бо небесним він сіяє
Світом на людину.

Знає і несе до Бога
Серця цвіт живого,
І витає цвітом жизні
Тричі Трисвятого:

„Веселисяж, Боже правди,
Праведним созданням,[160])
Як лелії чистим цвітом
І благоуханням!

Як гармонія поету
Серце звеселяє,
Від твого святого світу
Дух його сіяє:

Так імя твоє велике
Між людьми святиться,
Що любов пречиста в серці
Без кінця таїться.

І хвалитимуть во віки
Всі земні язики,
Ізтекаючи від тебе
Благодатні ріки."

Не струна к струні на кобзі
Стиха промовляла,
Не псалтир свята се слово
Псальмою співала:

Світлий ангел легкокрилий,
Чистий дух любови,
В серці тихому Заіри
Слово се промовив.

Не спускала вона ока
У царських палатах
З матери, що нила-мліла
В оксамитних шатах.

Як зустрілось око з оком,
Рученьки з руками
І уста смажні з пухкими,
Свіжими устами,

І в один дух, в одно серце
Дві душі злилося,
І все горе на часинку
Забуттям взялося, —

За колону заступила
Жінка Кантемира,
Золотоволоса фея,[161])
Знахорка Заіра.

Повна доброти й ласки,
Невидима стала,
І солодкої хвилини
Кінця дожидала.

II.

Привела Маруся матір
У царські палати...
Затрусилась, заридала
Озирнувшись мати.

„Так оце ті, серце доню,
Хати на помості,
Що вчащатимуть на бенкет
Сановиті[162]) гості?

Деж той стіл під образами,
Що з гістьми сидіти,
За солодкими речами
Меди-вина пити?

Деж твоє кохання любе?
Покажи невіру!

Я готова простягнути
Шию під сокиру."

— „Тут коханого не маю,"
Прорекла Маруся:
„Серцем чистим, непорочним,
Богові молюся."

„Богові? О доню, доню!
Як йому молитись,
Коли мусиш на турецьке
Ідольство дивитись?"

— „Ні, матусю, ні, голубко!
Ось ходім в кімнату...
Я собі зробила нашу
Християнську хату.

Там з ливанської кедрини
Божники з богами:
Як у нас на Україні
Попід рушниками.

Я пахущими квітками
Їх що дня вбираю,
І вбираючи сльозами
Мию-обливаю.

Згадую матусю й тата...
Деж татусь наш, мамо?
Де він дівся, опинився?
Що його спіткало?"

„Не питай: боюся, доню,
Думати і знати...
І язик німіє в мене,
Щоб кого спитати.

Я мабуть на божих крилах
До тебе летіла,
Ні тернини, ні байраків[163])
Ні рік не гледіла.

Божі крила, доню мила,
Мчали як листочок,
Щоб умерти, як почую
Знов твій голосочок.“

— „Ні, мамуню, будем жити,
Господа хвалити,
Та у землю християнську
Визволу просити.

І в Туреччині, матусю,
Є спасенні люди:
Поживем тут і побачим,
Що то далі буде.

До мене священик сербський
Рано й вечір ходить...“
„Чи йомуж се в бусурмана,
Доню, не зашкодить?“

— „Ні, сам цар повелівае...“
„Як оттой невіра?“

— „О матусю! в нього наша
У повазі віра.

Він, коли ти хочеш знати,
Змалку в злій напасти
Крився хлопцем між Ордою,
Вівці мусів пасти.

Кантемир його спровадив
У якісь нагаї...[164])
Там знайшов він нашу мову,
Віру і звичаї.

Так по нашому й молився
(Сам се каже) Богу,
І носив одежу нашу
Просту і убогу."

„Так з тобою і говорить,
Кажеш, як людина?...
О, бодай його побила
Лихая година!"

— Не кажи сього... Ось слухай:
Де Левко?"
„Не знаю!"
— „Кажуть, що на морі вбито.
Я про все питаю."

— „О, спаси його, Пречиста!...
Колиж розлучила
Нас сира земля, чи море,
Чи ворожа сила,

За його лицарську душу
Я що дня молюся,
І гіркими перед Богом
Як береза ллюся.

Слухай, нене, ясна зоре,
Щастя, доле, втіхо!
Чи з сього добро нам буде,
Чи велике лихо?...“

„Щож таке?“
— „Шепну на ухо:
Цар — людина справді...“
„Як!, щоб ти з царем у купі
Потонула в аді?“

— Не потонем: бо він хоче
Потай охреститись,
І моїм богам зі мною
День-у-день молитись.“

“Да воскресне Бог!“ — гукнула
Хрест кладучи мати.
„Луччеб я в Дністрі втонула,
Ніж сього діждати!

Сеж діявольська спокуса...
Доню! — слава Богу,
Що він иншу нам з тобою
Показав дорогу...

Ось яку. Ходімо, доню,
В образну кімнату...

Хоть і там боюсь побачить
Пагубу багату.

Пагуба — чертог багатий!
Знаймо се. Ходімо
І богів нас ратувати
З пекла умолімо."

III.

Увіходять у кімнату,
В християнську хату.
Там пригашено окрасу,
Мов той жар багату.

Ніби в київських печерах
Темновато в хаті.
Проти лямпи сяє образ
У блискучій шаті.

То була пречиста Діва;
На руках дитина:
До кінця в високих співах
Люба нам картина, —

До кінця, бо ми вповаєм[165])
На любов святую,
Що чудовим робить раєм
Нашу жизнь земную.

Поза нею з божниками
Всі боги й богині,
Під квітками й рушниками,
Ледве, ледве мріли.

Темнота печерня розум
Хмарою вкривала,
І про щось недовідоме
Серцю промовляла.

Аромат[166]) квіток привялих
З миррою[167]) зливався,
І куточок сей в палатах
Церквою здавався.

І мов їм обом небесні
Святощі засяли.
Доня й мати на коліна
Плачучи упали:

. . . . . .

— „О, Пречиста Діво-Нене!“
Прорекла Маруся:
„Се зробила ти, що в мене
У гостях матуся.

Принесиж іще одного
Гостя дорогого,
Панотця мого благого,
Чесного, святого!

І коли Левку судила
Всемогуща воля,
Нагороди собі ждати
В глибокостях моря —

За своє козакування,
За своє лицарство,
Що мечем своїм крівавим
Руйнував поганство;

Коли ти мені судила
В сих чертогах жити,
І тому, кому вселенна
Кориться, годити; —

Дай мені небесну силу
Світ йому відкрити,
Тихий мир у християнських
Землях отворити!

Нехай віру перестане
Побивати віра,
І в омані не сконає
Дивний сей невіра!"

Як струна к струні на кобзі
Стиха промовляє,
Так молитву чисту доні
Мати доповняє:

„О Небесная Царице!
Ти ще й не родилась,
Як звізда твоя на грішних
Із небес дивилась;

І в безодню беззаконства
Зирно прозирала,
І всі муки твого серця,
Всі печалі взнала.

І звізда твоя на землю
Сяєвом спустилась,
І на всю людську вселенну
Сонцем засвітилась.

Ти сияла і страдала,
І тепер сияєш:
Милосерними очима
З неба позираєш.

Подивисяж оком чистим
В материну душу:
Що терпіла я, терпіти
Наново не мушу!

Не життя, молю, не втіху,
Смерть пошли нам тиху:
Дай замовкнути на віки
В труднім[168]) серці лиху!"

IV.

На се слово хтось захлипав,
Здержуючи голос...
Затремтіла доня й мати,
Ув обох звяв волос.

І чогось тепер ясніше
Лямпа засвітила...
Позирнули по кімнаті —
Коло них Заіра.

На колінах, склавши руки,
В землю похилилась,
І сльозина за сльозою
Перлами котилась.

Як побачила старенька
Німі сльози, тихі,
Невимовної дізнала
Радости й утіхи.

Обняла її як мати,
Стала цілувати,
І до лона, мов дитину
Рідну, пригортати.

„О мояж ти добра! се ти
Матери Пречистій
Вкупі з нами присвятила
Дар шаноби чистий?“

— „Так, голубонько моя ти!
Мене вчила мати
І на вколішках стояти,
І богів благати.

Я люблю вас, христіянок:
Ви нас, мов росою,
Скріплюєте в нашій жизні
Чистою любовю.

І небесную Царицю,
І святих шаную:
Бо від них відраду в серці
Невимовну чую.“

„Доню!“ — прорекла старенька:
„Щира ся людина

Ліками мене своїми,
Мов на світ зродила.

Я лежала, доню мила,
Мертвою марою,
І Заіра воскресила
Мене сон-травою."

— „Дай," — рече тоді Заіра,
„Чесно привітати
Ту, кому над нашим царством
Дано царювати."

До чола вона й до серця
Руку прикладає,
І вклонившись в саму землю,
Оддалік витає:

„О щаслива із щасливих,
Пишна квітко вроди!
Да сияє твоя слава
Во всі роди й роди, —

Чиста сила милосердя,
Царственности перла,
Некрушимого во віки
Праведного берла!"

— „Я нещасна із нещасних!"
Прорекла Маруся:
Царювання й благ дочасних . .
Боязно боюся.

*

Сестро! — дай себе обняти
І розцілувати,
Що в тебе знайшла притулок
Бідна моя мати!“

Та Заіра мов злякалась,
Мовчки відступила,
І покривалом широким
Вид собі закрила.

Бо завіса проти неї
Широко розкрилась,
І кімната денним світлом
Зразу освітилась.

Зпід завіси хтось у пишних
Шатах появився,
Сумовитий і величний
На жінок дивився.

Перед ним Заіра низько,
Низько поклонилась,
І мов тінь легка, мовчуща,
Із кімнати скрилась.

V.

— „Мамо, цар!“ — рече Маруся
І тихеньким словом
Стрепенула пань-матусю
Як нежданим громом.

— — — — —

„Не для вас я цар. Прийшов я
Гостю привітати,
І тобі, кохана, слово
Радісне сказати.

Патріярх сьогодня служить
Всім своїм собором
В сербській церкві, і співати
Будуть гарним хором.

Вас обох туди ґалєра
Повезе молитись,
І на службу християнську,
На народ дивитись.“

„Царю!“ — прорекла старенька
„Ті ґалєрні муки
Гірко бачить, мов сама я
Впала кату в руки.“

— „Та ґалєра, пані-матко,
Зветься тріюмфова:
Наготовлена к тріюмфу
Славного героя.

Не годилось би цариці
На таке дивитись,
Ідучи до церкви Богу
Руському молитись.“

„А комуж воно годиться?“
— „Бідному народу,

Що терпить від гайдамацтва
Несчисленну шкоду,

Та тому, хто настигає
Хижаків у полі,
Розбиває, потопляє
Їх чайки на морі.

Се йому хвала в народі,
Що козак проклятий
На галері, мов у пеклі,
Мусить погибати.

Про сю славу наші кобзи
Дзвонять по базарах,
Мов громи гремлять на небі
У блискучих хмарах.

Бо ще й досі в нас у Кафі[169])
Головешки тліють,
А в Синопі[170]) й Трапезонті[171])
Попели біліють.

І кріївцею над Босфором
Червоніють мури,
Що річками розливали
Хижі гайдабури."

„Ми мстимось за кривди, царю,
За ясир, пожари,
Що Вкраїну розоряють
Турки та татари."

— „Ваш закон велить не мститись,
Бо на небі мститель;
Колиж неба вам не треба,
То й прав розоритель.[172])

Наш закон велить нам правди
Під мечем шукати:
Поки правди не докажем,
Поти воювати.

Ви мститеся, а ми караєм
Волею святою,
Що дає нам царювати
Сили правотою.

А над нами і над вами
Той самий создатель,
Всіх народів цар верховний
І законодатель.

Коли він за вас не мститься,
То не вам би мститись:
Перед присудом небесним
Луччеб вам смиритись.

Греки, серби і болгари
І жиди й вірмени,
І альбанці й молдавани
Хиляться під мене.

А ви що? Ви з Сагайдачним
І на християнство

Так по вовчому рветеся,
Як на мусулманство.

І нема між вами правди,
Ані щастя-долі,
Опріч пянства та гультайства
Та дурної волі.

Ви мститесь, говориш, нене,
І по вік так буде?...
О запеклі, безсердечні
І безумні люди!

Не по вік вам пліндрувати
Кафи та Синопи,
Трапезонтом прославляти
Козака в Европі.

Мов той вітер попід небом
Чорні хмари гонить,
Так про вашу марну славу
Темна кобза дзвонить.

Поти дикими полями
Будете скитатись,
Поки козаки хижацтвом
Будуть величатись.

Вже бункук царський у мене
Має за ворітьми:
Двину з усіма військами,
Як орел із дітьми.

Рушимо в козацьку землю
Під покровом божим,
І кінець паскудним вашим
Подвигам положим!“

Слухає старенька мати,
І язик німіє;
Вяне волос, кров у жилах
Гусне, холодіє.

Затрусились руки й ноги...
„Не лякайсь, матусю!“
Каже цар „і не турбуйся
За свою Марусю.

Я не горе їй готую,
Вічну славу й шану,
Що вона любов святую
Принесла Осману;

Що вона йому небесним
Світом засвітила,
Його духа мов на чисті
Крила підхопила.

Тим і хоче він здобути
Вашу Україну,
Що таку вродила дивну,
Неземну людину.“

Із ясних очей в цариці
Іскрами сипнуло,

І лице палким румянцем
Як огнем спахнуло.

Мов кинджал[173]) вона в Османа
Погляд затопила,
До потужного султана
Так заговорила:

„І се, царю милостивий,
Зветься в вас любовю,
Щоб мої степи та ниви
Позливати кровю?

Щоб мій рідний край коханий
Скрізь повоювати,
Попалити вбогі хати
І церкви й палати?“

— „Ні, сього не бійсь від мене,
Дніпрова царице,
Зоре осяйна, червона,
Сонце білолице!

Вирушу я так потужно,
Що безумством буде
Проти мене воювати...
Схаменуться люди.

І поникнуть головою
Всі переді мною.
Я на Камянець, на Київ
Наступлю ногою.

На Дніпрі-Славуті й Росі
Помурую башти,
Щоб з Москви вам ані з Польщі
Не було напасти.

Обгородимо Вкраїну,
Зробим божим раєм,
Віру вірою зоставим
І звичай звичаєм.

І сей рай, моя царице,
Тобі подарую,

— — — —

Мов на голову корону
Пишну, дорогую.

— — — —

І не буде вже козацтво
Бурею літати,
Та моє спокійне царство
Дерти-руйнувати.

А засяде по левадах,
По садах співочих,
Беручи поживу з стада
Та з волів робочих.

Не сумуй, моя леліє,
Моя пишна роже;
Уповай на слово щире
Та на милость божу.

А тепер ідіть, молітесь
Богу предків ваших,
Да прихилить до нас душі
Ненавидців наших!“

І злегенька до Марусі
Осман уклонився;
Приложив до серця руку,
Стиха віддалився.

VI.

Мов німа стояла мати,
Вельми дивувалась:
Не такого царя бачить
Вона сподівалась.

„І тебе він не цілує,
І не обіймає?“
— „Ні, матусю! коло мене
Навіть не сідає.

Він царює, верховодить
За моїм порогом:
Тут — постоїть, поговорить,
І відійде з Богом.

Їдьмо, мамо, помолімось
За сю тиху душу,
Що й подумати лихого
Про неї не мушу.“

„О, молімося, дитино,
Ще за двох до Бога!...

Колиж серце се покине
Мука та трівога?“

І схилившись на Марусю,
Мати заридала...
Про Левка ні пів словечка
Доні не сказала.

ПІСНЯ ШЕСТА.

I.

— — — — — — —

II.

„Чого ти, пань-матусю, так зітхнула,
Мов радощі згадала молодії,
Або в той край душею позирнула,
Де зникли в нас надії дорогії?
Чого очиці так позападали,
І голосочок твій перемінився?
Чи підданки досадне що сказали,
Чи може сон страшний тобі приснився?
Із чим від мене ти, матусенько, таїшся?“

— „Моя ти зоре в тумані густому!
Моя ти квітко пишна на морозі,
Гірка сльозино в кубку золотому,
Тиха надіє в праведному Бозі!
Так, я літа згадала молодії,
І в край сумний душею позирнула,
Де тліють кісточки його святії...

До ньогоб я і в пекло полинула...
О, луччеб я про се не знала і не чула!“

„Про щож ти чула, серденятко рідне,
Мій дорогий розколений кришталю,
Моє ти щастє несказанно бідне,
Гірка потіхо і солодкий жалю?
Про що дізналась? Вжеж ми в домовині,
І ні печалі нам ні воздихання!
Там, у земному раї, на Вкраїні,
Про нас ні чутки, ані споминання!
Не плач, матусенько, моя ти росо рання!“

— „Про татуся я, доню, перечула.“
„О мамо!“
— „Так, нема його на світі...
Нема вже сонця; хмара обгорнула
Ввесь світ. Пора й мені туди летіти.“
„Умер?“
— „Згорів із церквою святою.
Сьогодня Товстогуба я зустріла...
Піймавсь і він татарам у неволю...“
І не скінчила речі, обомліла,
І очі заплили холодною сльозою.

То не роса з очей, гірка отрута,
Мов та смола з проклятого анчару,[174])
Що нею жаль сліпий і помста люта
Намазують киндажала яничару.[175])
Вже не тече сльоза, ні! капле тихо
Як мертва кров, холодна, почорніла.

Не дізнає від неї пільги лихо:
Бо серце сукроватою бкипіло,
І в болістях своїх зотліло й заніміло.

Обнявшись літо плакало з зимою,
Мішалися гарячі з ледяними...
Якоюж ти здавалася сумною,
Царська палато, із гостьми своїми!
О, не на те великі будівничі
Твої стовпи із мармуру тесали,
Щоб у тобі від серця щирі речі
Не винами, сльозами запивали,
І „память вічную“ замісць пісень співали!

— „Сьогодня я була на тім базарі,
Де кобзарі по нашому співають...
І бачила... як двох вели у парі...
О, не питай, куди!.. Вони й не знають,
Хто дивиться на них! На голім тілі
Пошарпані жупани. Бородаті
Обидва, мов ченці, і білі, білі,
Як віск: бо видно, все сиділи в хаті
З віконечком малим, в темниці тій проклятій...“

„Матусю? хтож то був?“
— „Ох, Товстогубий!...“
„Мій Боже! то се він і був?“
— „Як чуєш...
А другий... другий був... козак твій любий...
Щож ти мовчиш? чом дивом не дивуєш?...
О Боже! хилиться! Ратуйте! пробі!“

На крик страшний збігаються туркині,
Грекині, ляхівки, і, як особі
Великій, служать бідолашній нені,
Сераля пишного невольниці мізерні.

III.

Нездужає Хасеки-Хурем, і султана
Два різанці[176]) безвусі сповіщають.
Гаремні лікарі із Лехистана
Книжки лікарські хмурячись гортають.
Іде султан, покинувши в Дивані
Башів та везирів широкомовних,
І до Марусиної почивальні
Шле наперед рабинь своїх безмовних,
А сам стоїть сумний, хмурний, як у тумані.

Його не хоче бачити Маруся,
І лікарів до себе не пускає.
Над нею молитви святі матуся
Немов би вже над мертвою читає...
Священик сербський править одходную.[177])
Вона лежить як цвіт лелії пишний
Косою скошений. Печаль німую
Світ ув очах виявлює огнистий
Та вираз на лиці понуро-урочистий,

Велить Осман покликать Кантемира,
І зачинившись, радиться з ним довго...
На другий день ґалєрою Заіра
Пливе з Скутар[178]) до Рогу золотого[179])
До мармурів причалює барвистих...

Іде переддвірком... Її стрічає
Новий баша[180]) у шатах позлотистих,
І на її питання обявляє,
Що вже Абаз-баша десь інде пробуває.

Донесено про нього падишаху,
Що він очам цариним нелюбий,
І зараз фирманом[181]) його, тімаху,
Відставлено від осяйної служби.
„Як з неба грім гремить і сонце сяє,
Так гнів і милость в оці у цариці.
До неї вся вселенна притекає,
Мов караван в пустині до криниці...
Щасливить поглядом і поглядом карає."

Перед цариним блискучим ліжком
Навколішки Заіра припадає,
Недужій щось на ухо шепче нишком...
Румянець на лиці в цариці грає.
Обнявши лікарку, в уста цілує,
Зове матусю, плаче і сміється.
„Він жив,", рече, „і серце моє чує,
Що жизнь його як нитка не порветься...
О мамо-зіронько! — як любо серце бється!"

— „Так, жив, і я не з тим явилась,
Щоб тілько вас про се оповістити...
Ні, в нас тепер страшна труса зробилась...
Ви мусите велике щось вчинити...
Велике і страшне, коли з неволі
Своїх братів вам любо ратувати;

Коли вам любо, щоб у чистім полі
Вони могли мов соколи літати,
По Морю чорному човнами знов гуляти."

„Заіро!" прорекла тоді Маруся:
„Нема нічого для мене страшного,
Щоб я сама і дорога матуся...
Кажи, Заіро, просто... Я готова
Ступити зараз на Мосток мертвецький,
І на гаку залізному висіти,
І мучитись, як Байда Вишневецький,
І пси голодні тілом накормити,
І в морі потопать і на огні горіти!"

Заіра по покою позирнула,
Послухала з мінуту під дверима,
Від серця сумовитого зітхнула,
І стелю й стіни обвела очима.
„Чи піп у вас сьогодня був?", спитала.
„Був!"
„Слухайтеж: при нім ні слова!
Щоб і крилом і вітром не торкала
Сієї речі перед ним розмова:
Попівський бо язик, всім злам земним основа."

— „Заіро дорога! — Побійся Бога правди!"
На се Марусина озвалась мати:
„Стидайсь таке казати, щоб нам зради
Найперш усього у попа шукати."
„О, не гнівись на мене, пань-матусю!
Я не своє промовила вам слово;

Мій муж звелів остерегти Марусю,
Царицю нашу, від попа лихого:
Бо він, рече, продасть і Господа самого.

Попи, рече, запродали пророка,
Того, що возсияв із Назарета,
Ще перше, ніж ясну звізду Востока
Аллах явив народу Магомета;
І навіть козаки не довіряють
Ні язику попівському, ні оку:
Ніодного попа не допускають
В коші до себе, мов джуму жорстоку,
І молитви свої, рече, самі собі читають."

— „Заіро! годі вже про чоловіка...
Кажи про діло! Не йому се знати:
Бо він невіра, розумом каліка..."
„Каліка сей вас буде ратувати,
І розуму в ратунку стілько явить,
Що возвеличить ваш народ нікчемний,
І серед вас імя своє прославить —
Не тим, чим мотлох славиться корчемний,
Безощадний палій, кровоточитель темний."

— „Не розуміємо тебе, Заіро."
„Мій муж із Кочубеєм рідне браття.
Ваш Кочубей Левко — брат Кантемира.
Одно у них обличчя і завзяття,
Одна на світ їх мати породила."
Маруся дивиться на матір...
— „Доню!"

*

Промовила старенька: „се Заіра
Говорить щиру правду. Ми з тобою
Не знали, що Левків отець та був невіра...

Його малим ухоплено в Нагаях,
І за Порогами у християнстві
Згодовано і в лицарських звичаях."
— „То мій Левко родився у мусулманстві?...
О, хтоб ні був його отець і мати,
За кожну іскру жизні дорогої
І за одно слівце його віддати
Готова я мої царські палати
І жизні сотню літ щасливої земної!"

„Коли готова, то й віддай, царице,
Як віддалаб і я за Кантемира.
На небесах твій дух возвеселиться,"
Рече поважним голосом Заіра.
„Готова, о, готова, сестро!... Боже!
Ти чуєш з неба... О Пречиста Мати!
Нехай твоя свята рука поможе
Мені Левка з неволі ратувати!"
І знявшись, почала солодкими ридати.

„Моя царице!" — каже їй Заіра:
„Година дорога. Я сповістити
Про все негайно мушу Кантемира,
Щоб діло починав своє робити.
Учера він просив, благав султана
Подарувати жизнь йому Левкову,
Та не вблагав завзятого Османа:

Звелів собі на блюді[182]) козакову
Прислати голову у баню[183]) мармурову.

Та не блідній, не сціплюй рук, царице!
Він пійде в баню ще аж завтра вранці,
А в вечері, як Геспер[184]) загориться,
На волі вже з Левком всі будуть бранці.
Їх сорок душ самого отамання
Сидить у Чорній башті над водою,
Ждучи свого страшенного карання.
Попливемо туди у двох з тобою,
І будеш ти сама Левковою судьбою."

„Як се, Заіро? Я не розумію!"
„Ось як! Історія це вже давняшня,
Та росказати добре не зумію...
Розмова мужа із царем вчерашня
Йому відкрила на Османа очі:
Що він у нього не гетьман великий,
А парубок малий, підпарубочий,
І ганьбою булоб йому на віки
Для нього розливать крови людської ріки.

Не хоче більш Османові служити,
А ввійде в мир і лад із козаками,
І вкупі будуть москаля душити,
Ляха й волоха бити й пліндрувати..."
— „Як?!" прорекла на се старенька мати:
„Сього во вік не може бути й статись,
Щоб нам на християн із вами встати,
І вкупі у людській крові купатись!...
То чим же нам тоді, яким народом зватись?..."

„А станеться," — відказує Заіра:
„Бо не дадуть ляхи самим вам знятись,
І без Орди страшної Кантемира
Від ворогів своїх оборонятись."
— „Марусю! вибирай, моя дитино:
Чи в Київі царицею назватись
І рідну ущасливити країну,
Чи від вінця царського відказатись
І християнськую прийняти тут кончину?"

„Я вибрала, матусю, ясна зоре!
Не знаю, що з того братерства буде:
Чи людям щастя чи велике горе,
Чи славитимуть, чи клястимуть люди
Мого Левка і з ним невіру брата.
Я знаю тілько те, що жизнь і волю
Йому даю, оборону від ката,
І він помститься за свою неволю;
Про теж не думаю, що станеться зо мною!"

„О серце пресвяте!" — рече Заіра:
„На диво Бог явив тебе народу...
Не для одного, бачу, Кантемира
Він дав таку в печалях осолоду.
О сестро рідна! ні, ти не цариця:
Ти, сестро, вища всіх цариць великих!
Імя твоє на небесах святиться,
І ангельські тебе прославлять лики...[185])
Покинь сей грішний мир, сумний, крівавий,
(дикий!"

І сльози добрі, перли многоцінні,
Живущою, сцілющою водою
Лились, природи дар святий, безцінний,
І обіймалася сестра з сестрою...
„Покину, о, покину, як терновий
Вінок, і там на небі панотцеві
Скажу: „Ти був премудр і свят у слові...
Бери мене на ручки і Отцеві
Небесному хвались: ось мій вінець лавровий!“

А ти, матусю, ти мов голубиця,
Мов дух святий на небо вознесешся,
І засияєш і возвеселишся,
І сміхом херувимським возсміешся:
Бо породила душу чесну, чисту,
Що не схотіла грішно царювати...
Побачу там я і Христа й Пречисту,
І припаду до краю її шати:
Ти, ти мене любить навчила і страдати!“

„О раю! де ти? що ти? як ти сяєш?“
Промовила статарена русинка.
„Коли ти так цвітами процвітаєш,
Як на землі любовю вірна жінка, —
Во істину ти диво невимовне,
Ти — доброти господньої пучина,[186])
І як стебло кадила благовонне,
До тебе лине ся свята людина...
Се чисту дань дає Аллаху Україна.“

ПІСНЯ СЕМА.

I.

Дивна чутка по Стамбулу,
Дивна вість літає:
Падишах своїй цариці
Берло довіряє!

Берло, жизні знак і смерти,
Власти над військами,
Над ґалєрами, скарбами,
Землями й морями.

І не море на Босфорі
Бється, в беріг плеще:
Від гарему до гарему
Чадра[187]) чадрі шепче...

І не вітер по дубровах,
Чинари[188]) гойдає:
До чалми чалму розмова
Тиха нахиляє.

„Мабуть скоро конець світу,
Що султан великий,
Мов невольник догоджає
Норовам русинки.

Повеліла і знак смерти,
Жизні ба й потуги
У руках блищить у неї
Туркам для наруги.

На коліна — о пророку! —
Став перед блідою,
І назвав — о стид Востоку! —
Дівою святою...

І своє послідне берло —
О сини й унуки! —
Мов жіноче веретено,
Їй подав у руки..."

II.

Віє вітер, повіває,
Синє море грає;
Золотом його з заходу
Сонце заливає.

Та ні золота на морі,
Ні на небі сонця
Не вбачає бідний бранець
Із свого віконця.

У горі над головою
Мов каганчик сяє,
Мутним світлом кострубаті
Мури обливає.

Бо не дармо Чорною та башта зветься:
Чорно, темно, сумно, гірко там живеться.

О, якеж воно й життя у домовині!
Серце ниє у неволі на чужині;
Думка вороном літає по Вкраїні,

Кряче-плаче, покланяється родині,
Та нема ратунку при лихій годині.

Сорок їх сидить у башті без одного,
Що коня в степу сідлали вороного,
Не питаючись, не боючись нікого:

Тих, що бурею на море вилітали,
На Лиман мов стадо лебедів спадали,
Кого стріли, жакували-пліндрували,
Супротивного у полі трупом клали,
На дні моря темний похорон справляли;
Не одну ґалєру на пожар пускали,
Попелами беріг не один вкривали;
На невольницькі базари налітали,
Козаків братів з неволі визволяли;
По Вкраїні рідній славою сияли,
Мов квітки в городі пишно процвітали.

І понуро мовчать молодці низовці, чуприндири...
Без одного сидить їх у башті десятків чотири.

Вже від нужди облазили в хирних обірванців гири,
І в кулак, як мовляв той кобзар, з голоднечі трубили.

У віконечко їм милосерна рука подавала
Трохи хліба святого, а часом кришеник і сала.

А про борщ вязники, вже який в нім і смак, забували,
Сировцем[189]) та потапцями[190]) душу гіркую питали.[191])
Повпивались кайдани у ноги бідахам і в руки...
Дознають на прикові короткім страшенної муки,

На соломі гнилій, мов той пес волоцюга, лягають,
Полягавши, сльозами один одного обливають,
Україну простору та вольну, свій рай, споминають:

„Ой ти краю, наш раю! ти сяєш мов небо степами,
Повбиравши степи та поля, мов стрічками, річками.

Ой ти Дніпре-Славуто, наш давній ти шляху козацький!
Ізжили на тобі ми свій вік молодецький-юнацький.

Наші предки в твоїх водах чистих святих охрестились,
А діди у твоїх покаянних печерах молились,
А батьки на тобі за козацькії вольности бились,

Ой ти Росе,[192]) пораднице наша! ти втіхо Росаво,
Честе наша й поваго, велика козацькая славо!

Ти Суло наша, Сулице! полем далеко гуляєш,
Із Ромна[193]) та в Черкаси[194]) з тугенького лука стріляєш,
Ненавидників наших лихих, хоч не бєш, то лякаєш.

І ти Ворскло,[195]) бабусенько люба, старенька, тихенька,
Як щаслива дитина ясненька, як рай веселенька!

І ти Доне, наш брате, товаришу вірний в недолі,
Пристановище певне старої козацької волі!

Воздихання та сльози гіркі ми до вас посилаєм,
Як батьків, матірок, як сестриць-жалібниць вас витаєм:
Ми що дня, що години й хвилини про вас памятаєм.

А ти мати козацька, ти батьку козацький великий!
Процвітайте між людьми хвалою во віки і віки,
Щоб хилились до вас помічниці Дніпрові, всі ріки,
Посилаючи борошно вам із бочками горілки.

Нам не їсти вже хліба у вас, горілок тих не пити,
Споминаючи вас, тілько плакати гірко, тужити."

Так мовляли старі козаки, січові козарлюги;
Молоді-ж підіймали гуртом плач невольницький другий:

„Ой чого нам було в козаки сі охочі ходити,
Чи не луччеб нам хліб святий в полі на волі робити?

Чи не луччеб нам волики, йдучи шляхом, поганяти,
Поганяючи, співами степ або гай звеселяти?

Сидимо, гниємо тут, ні будня, ні свята не знаєм,
І про Бога, про образ його пресвятий забуваєм.

Хоть би дав нам Господь уві сні святу церкву уздріти,
І в кадилі церковному свічку йому запалити,

Ні, не сниться нам церква свята, образи з коругвами,
І на сонечку дим золотий та пахущий клубками,

І співання спасенне церковне з попівським читанням,
І причасте велике, сумне і страшне з упованням.

Завтра ти, наш гетьмане хоробрий, наш соколе, кажеш,
Від меча беззаконного тут перед нами поляжеш.

А ми будем що дня по одинцю над морем висіти,
А зірвемся з гака, пси нас будуть терзати та їсти.

О, тяжким ми гріхом, миле браття в чомусь провинили!
Чи не тим, що в коршму охотніш, ніж до церкви ходили?

— — — — — — — — — — — — —

Обізветься на се тихим гласом Левко: „Ой пановé!
Ви — козацтво хоробре й палке та, шкода, безголове.

Вас попи та дяки на підпитку малого навчають,
А великого вчити й на путь наставлять забувають.

Мене Бог сподобив без попа і дяка просвітитись,
І звичаїв козацьких без пляшки та чарки навчитись.

Непитущого ви за гетьмана собі обібрали,
Через пянствож своє у неволю погибельну впали.
— — — — — — — — — — — —

Та не хочу з фурдиґи й кайданів один слобонитись:
З вами славен я був, з вами буду і смертю ділитись.

Не знавсь я і з жіноцтвом дурним, полюбившиж Марусю
Шанував її матір так, як би й рідненьку матусю, —

Шанував так, як Січ: бо я роду і між вами не маю;
Кантемираж невіру за брата собі не вважаю.
— — — — — — — — — — — — —

Перечувшиж тепер, що Маруся вже велика цариця,
Моє серце страшенно болить, а душа веселиться:

Бо течуть із цариципих рук милосердія ріки,
І Господь її душу за се не оставить во віки.

III.

По сій мові замки пудові[196]) у дверей забряжчали,
І засови у кунах[197]) залізні важкі завищали.

І дві поли широких дубових дверей розчинились,
На порозі два ангели з неба в сиянні зявились.

Червоніло на заході сонце. Маруся й Заіра,
Ся голубка в любові тиха, ся душа світлокрила,

На козацьку біду та на нужду страшенну дивились,
І вжахнувшись, одна до 'дніеї плечем притулились.

„Ой ви, бідні невольники! як се ви й живі зостались,
Що в таку превелику біду та неволю попались?

Я прийшла вам дихання здорове та й очі віддати,
Божий світ в благовонній красі й чистоті показати."

Так промовила, ронючи сльози мов жемчуг, Маруся.
„О, тепер я," рече, „ні царів, ні катів не боюся!"

— „Хтож єси ти, чудовна людино? звідкіль ти взялася,
Що нам сонцем і світом і раєм небесним здалася?"

„Я Маруся,", рече, „Богуславка, коли ви чували,
Що татари в ясир, у полон, у неволю забрали."

Затрусились невольники бідні з журби та з печали,
І від туги тяжкої лицем до землі припадали.

— „О, бодай же, Марусю, ти щастя та долі не мала,
Що ти нам царювання своє осяйне показала!"

„Ні, не лайте мене, земляки, не кленіть, не коріте,
А за душу мою милосерного Бога моліте.

Дарував мені цар ціле царство, та я не схотіла,
У темницю до вас непорочними крильми летіла.

Се у мене в руці царське берло, дивітесь, сияє:
Всіх людей під моє повеління воно нахиляє.

Бо поїхав далеко на лови султан із башами,
І до ранку владичиця я над землею й морями.

Тріюмфову галеру тобі, мій Левко, я дарую,
Киндяки,[198]) златоглави і утвар[199]) і снасть[200]) дорогую.

І невольників тих порозковуєш сам ти на морі,
І звірюку ляха зоставляю на всій твоїй волі.

У галеру червінців я безліч із скарбу набрала,
Поставами[201]) без міри кармазину й сукон наклала.

І габою турецькою добре звеліла прикрити,
Щоб не вельми стамбульцям завидні очі дражнити.

Випливай, мій лебедику, з вітром попутним тихеньким...
Уклонись там від мене всім людям поклоном низеньким."

— — — — — — — — — — — —

Від кайдан перш усіх козаків, Кочубей слобонився,
Мов крізь сон на Марусині шати блискучі дивився.

„Духу мій!" — прорекла вона, зблідши і сціпивши руки:
„Наступила хвилина гіркої земної розлуки...

Знай, ніколи тебе, о, ніколи я так не любила,
Як у нужді страшенній, в багні і в кайданах уздріла.

Приступи, щоб по всій Україні та слава повстала,
Що велика цариця в уста козака цілувала."

Приступив та й упав на коліна, і серце завмерло...
Покотилось із рук у Марусі Османове берло.

„З твоїх уст я пю смерть," прорекла вона: „добре се знаю,
І кончину свою поцілунком солодким витаю."

І закрилась полою своєї парської порфири,[202])
І побігла, покинувши берло в руках у Заіри.

— „О, спасибіж тобі, похвало України велика,
Що ти нас слобонила з сього бусурменського лиха!"

— — — — — — — — — — — — —

„Хоть потурчилась ти ради лакомства й панства, небого,
Молитов по Вкраїні й пісень про тебе буде много.

Спасемо від гріхів ми гуртом твою душу убогу,
А до турчина знайдемо луччу, не пяну дорогу."

Обізветься Левко Кочубей, і гуде його голос,
Мов той дзвін великодний, і звяв у комишників[203]) волос:

„О сліпе ви бурлацтво! — не вам її душу спасати:
Її жде на небі Пречиста Ісусова Мати.

Ось галера блищить золота перед нами: рушаймо,
І Марусину славу із роду та в рід передаймо."

IV.

Дивна чутка по Стамбулу,
Дивна вість літає:
Кантемир галеру в море
Сам випровожає!

Тріюмфову провожає,
Диво правовірних...

І на ній із вітром грає
Корогов невірних!

І не филя на Босфорі
Мармури змиває:
Чадра чадру зустрічає,
За руки хапає.

І не вітер крутить филю,
В кучері звиває:
До чалми чалма белькоче,
Стиха промовляє:

Мабуть скоро кінець світу,
Що серце жіноче
Всім Стамбулом повертає,
Як само захоче.

У руках в джавурір клятих
Шабельки блискають;
На наругу нам з гармати
Пливучи гримають.

І несе їх вітер буйний
Мов стрілу по морю,
І співають гайдабури
Про козацьку волю.

Ні, не нам, не туркам править
Світом сим широким:
Переважила русинка
Нас умом глибоким!

— — — — —

ЕПІЛЬОҐ.

— — — — — — —

Се правда, я татар незгірш малюю,
Орду, що на Вкраїну набігала.
Я серцем чуйно ті печалі чую,
Котрі вона піснями виливала;
Виразно пожари живописую
І той ясир, що дича в селах брала,
І королівський дзвін в німому краю,
І серце вигнане мечем із раю.

Та не книжки про те мені казали,
І не з пісень про ті я знаю муки:
Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою, під бунчуком науки...
Моє добро брехнею руйнували,
Мені вязали дуросвітством руки,
І по живому в язики дзвонили,
Моє імя і славу хоронили.

Татари! де ви ділись, позникали?
В яких улусах темних поховались?
Забуто все, що ви в нас виробляли,
Одні мої пісні про вас остались.
Скажіте, як вас люди величали,
Якими титлами[204]) ви в нас пишались,
Щоб знав про вас убогий антикварій,[205])
Додаючи до мене коментарій.[206])

ПРИМІТКИ.

[1]) *Ганні Барвінок.* Се Олександра з Білозерських, Кулішева дружина, укр. письменниця (1828—1911); [2]) випробоване; [3]) огонь, ватра; [4]) дорога, напрям; [5]) похвальна пісня; [6])) пахощі; [7]) Богоматір; [8]) місточко над рікою Россю, півд. сх. від Київа; [9]) шовкова матерія ткана золотом або сріблом; [10]) голуба шовкова матерія; [11]) побожність; [12]) старий, давній; [13]) не хитрий, щирий; [14]) Корсунь, місточко над Россю півд. сх. від Київа, славне з побіди Хмельницького 1648 р.; [15]) чорт; [16]) кремінчик, камінчик, черепок; [17]) жертва за здоровля або за покійників; [18]) річний збір датків для пароха від парохіян; [19]) давати, обдаровувати; [20]) розумний, тямущий; [21]) поличка з образами святих; [22]) воркотати, цокотіти; [23]) золота монета, дукат; [24]) богач, вельможа; [25]) шовкова матерія мережена золотом або сріблом; [26]) рід оксамиту; [27]) ощадности; [28]) Цецора, недалеко Яс, славна з битви 1620 р.; [29]) Станислав Жолкевський, гетьман коронний польський; [30]) на урочищі Вільшанці, де стояв Жолкевський табором, ведено переговори з козаками і складано нові реєстри козаків; [31]) по турецьки Константинополь, Царгород; [32]) лукавий; [33]) військові значки, роблені з очерету (шувару); [34]) образи святих; [35]) грабити; [36]) земля, яка ставала власністю того, що перший її зайняв; [37]) кримські татари; [38]) Бог; [39]) полон, полоненик; [40]) ті, що непокоять, морять людей; [41]) добрий, безвинний; [42]) прірва, отвір; [43]) так звали в турецьких літописах Жолкевського. Його голову стяту на Цецорі повішено в Царгороді під ворітьми;

[44]) наслідник Магомета і голова магометанського світа, титул султана; [45]) титул тур. султана = цар царів; [46]) Українка-невільниця, яка стала жінкою султана Сулеймана I. коло р. 1530; друга, се Міліклія жінка Османа II, яку Куліш вважає Марусею Богуславкою; [47]) хата, де живуть султанські жінки; [48]) накриття на голову у формі каптура завиваного через шию; [49]) перекручене: Аллах; [50]) так говорить дитина, коли хоче їхати на коні; [51]) покої, палати; [52]) захист, охорона; [53]) невірний, християнин; [54]) житло, оселя; [55]) знаменита порода коней східного походження; [56]) потвора; [57]) знаний літописний переказ про Кирила Кожумяку; [58]) один з трьох шляхів татарських з Криму на Україну, йшов на Волинь; [59]) лискучий шовк; [60]) йти спаленими місцями, згарищами; [61]) змий; [62]) вир, безодня; [63]) рубаними ранами; [64]) смуток, журба; [65]) галицькі шляхтичі, що полягли в битві з Волохами 1506, їх смерть оспівали в думах; [66]) Іван Підкова; [67]) літали як орли; [68]) волоський ґубернатор, комендант; [69]) повіт, округа; [70]) начальник найлютішого татарського племени; [71]) рухомий шалаш; [72]) візок на двох колесах; [73]) магометанське святе письмо; [74]) кузька, комашка; [75]) мандрівниця, чужинка; [76]) торби, що їх перекидується через рамя; [77]) коршун, яструб; [78]) підглядає, бачить; [79]) олива; [80]) оберемок; [81]) драбиняста арба; [82]) довга і вузька долина в степу; [83]) череватий; [84]) товщ; [85]) зільні, травнисті; [86]) по турецьки виховані християни; [87]) науки; [88]) сталь, шабля; [89]) так назвали турки Середземне море; [90]) церква; [91]) село; [92]) воєнний табор; [93]) край поміж Дунаєм і Чорним морем, з гол. м. Констанцою; [94]) вилічила; [95]) проуз, попри; [96]) татарський князь; [97]) висока степова трава; [98]) неґаз, крилатий кінь бога поезії Аполльона; [99]) тупіт; [100]) так називали козаки татарські рухи, коли вони нападаючи в полі збігалися, то знову розбігалися і налітали з усіх боків; [101]) парубки-їздці; [102]) тихий, лагідний; [103]) долина; [104]) гураґан, буревій; [105]) розбійник; [106]) примара, марево; [107]) післанець, возний; [108]) намісник провінції, [109]) місто над

устєм Дунаю; [110]) високий достойняк; [111]) корабель порушуваний веслами; [112]) місто, де Жолкевський зобовязався 1617 р. здержати козаків від нападів на Туреччину, але на те не мав сили; [113]) Польща; [114]) султан (1604—1622); [115]) палкий кінь; [116]) північн. бурхливий вітер; [117]) бубни, кітли; [118]) вузенький морський пролив, що лучить Чорне море і Мармару; [119]) заслона в шатрі; [120]) біле сукно або полотно; [121]) утка; [122]) оселі; [123]) лівобічний доплив Дніпра; [124]) горячий, сухий пустинний вітер; [125]) гарний сад; [126]) поліцай; [127]) заслужений організатор козаччини, зраджений Волохами попав у руки Турків, що покарали його смертю 1583 р. Його смерть оспівана в думах; [128]) луска, водяна ростина; [129]) гордун; [130]) відьма; [131]) Хасеки = перша зпоміж любовниць; Хурем = весела — так називали турки Роксоляну; [132]) уся султанська палата з двором; [133]) султанська прибічна рада; [134]) сальва дана в чиюсь честь; [135]) хиткий, непостійний; [136]) потурчений, ренегат; [137]) магометанська віра; [138]) церква св. Софії, перемінена турками в мошею; [139]) висока вежа на святинях мечетах; [140]) назва турків від основника держави, Османа І.; [141]) велика зовнішня брама в мурі, що окружає будинки, де містяться найвищі тур. уряди в Царгороді; відси турецька влада; [142]) святиня; [143]) отверта городова бесідка (альтана) при палатах; [144]) Магомета (571—632); [145]) райські; [146]) нарід, племя; [147]) козак з довгою чуприною; [148]) по віруванні старинних греків триголовий собака, що береже виходу підземелля (аду) [149]) нагайка, гаран; [150]) тюрма; [151]) ложь, брехня; [152]) увійти, вмішатися; [153]) мерзитися, гидувати; [154]) ангел смерти у магометан; [155]) рід яструба; [156]) турбан, завій на голову; [157]) райська птиця, а властиво по перським вірованням жіночий злий дух; [158]) отінює, вкриває; [159]) музичний, струнний інструмент в роді гарфи; [160]) створіння; [161]) богиня призначення, долі (фатум); [162]) поважні, достойні; [163]) яр вкритий лісом; [164]) татарське племя на Криму; [165]) наді-

ятися; [166]) запах; [167]) пахучий олій; [168]) засмучений, зболілий; [169]) тепер Теодозія на півд. схід. березі Криму; [170]) тур. м. в М. Азії над Чорним морем; [171]) тур. м. на півд. березі Чор. моря в М. Азії; [172]) руїнник, нищитель; [173]) короткий тур. ніж; [174]) антіяр'с, рід дерева на Яві і в Індії, якого соком затроюють туземці стріли; [175]) по турецьки виховані християнські діти, завзяті вороги християн; [176]) евнухи, сторожі султанських жінок; [177]) панахида; [178]) місто в М. Азії, віддалене від Царгорода проливом Босфором; [179]) залив в Царгороді; [180]) паша, високий воєнний або адміністр. урядовець; [181]) письменний султанський приказ; [182]) таріль, полумисок; [183]) лазня; [184]) у стар. Греків звізда Венера, вечірня зірка; [185]) хор; [186]) безодня; [187]) заслона магометанських жінок; [188]) схід. платан, дерево 10—20 м. високе); [189]) хлібний квас; [190]) холодна юшка з кришеним мясом або рибою; [191]) кормити; [192]) правобіч. доплив Дніпра; [193]) місто на схід від Київа; [194]) місто на півд. сх. від Київа; [195]) лівоб. доплив Дніпра; [196]) 16 кг.; [197]) скобель; [198]) дорога, цвітиста матерія; [199]) убори, прикраси; [200]) знаряддя, посудина; [201]) звій, штука сукна або тканини; [202]) багряниця, червоний плащ; [203]) козаки названі від того, що ховалися в небезпеці в очеретах; [204]) титулами, почестями; [205]) торговець старинностями; [206]) пояснення.

ДЛЯ МОЛОДІ! ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРЛИНИ!

ДАРОМ

ОДНА КНИЖКА ТОМУ, ХТО КУПИТЬ НАРАЗ ПЯТЬ ТАКИХ САМИХ КНИЖОК!

ДАРОМ, щоб заохотити молодіж купувати найкращі твори українських письменників!

Дешево, щоби ті прегарні книжки міг купити і найбідніший, щоб по тяжкій праці найти в них радість і науку!

Вже вийшли: 1. Нечуя-Левицького: **Заророжці** ціна 0·70
2. П. Куліша: ОРИСЯ . . . „ 0·50
3. І. Франка: **Панські жарти** . . „ 2·00
4. П. Куліша: **Маруся Богуславка** . „ 1·50

В друку: 5. О. Кониського: **Непримирена**
6. М. Вовчка: МАРУСЯ

Видання зразкові, без помилок, передмови й пояснення найкращих знавців літератури.

Бібліотекам: шкільним, читальняним, кооперативним при більших замовленнях 25% опусту.

Видавництво „Літературних перлин“

у Львові, Ринок число 10., I. пов. (Переплетня).

ВИДАННЯ ГАРНІ! ВИДАННЯ ДЕШЕВІ!

30 PAŹ. 1929

30 LIST 1929

БІБЛІОТЕКА „ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЛИН“

ВЖЕ В РОЗПРОДАЖІ:

1. Іван Нечуй-Левицький:
   ЗАПОРОЖЦІ . . . . 0·70 зол.
2. Пантелеймон Куліш:
   ОРИСЯ . . . . . 0·50 „
3. Іван Франко:
   ПАНСЬКІ ЖАРТИ . . 2·00 „
4. П. Куліш:
   МАРУСЯ БОГУСЛАВКА 1·50 „

В ДРУКУ:

5. О. Кониського: НЕПРИМИРЕНА
6. М. Вовчка: МАРУСЯ

ГОЛОВНИЙ СКЛАД:

ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10, І. ПОВЕРХ.